

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
Institut politologických studií

Adam Bradáč

**Význam a dopady ekonomické reformy pod
vedením Oty Šika na politiku KSČ**

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Adam Bradáč**

Vedoucí práce: **PhDr. Petr Just**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2010**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

BRADÁČ, Adam. *Význam a dopady ekonomické reformy pod vedením Oty Šika na politiku KSČ*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, 2010. 54 s. Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Petr Just

Anotace

Bakalářská práce „*Význam a dopady ekonomické reformy pod vedením Oty Šika na politiku KSČ*“ se zabývá problematikou dirigistického centrálního plánování v československém hospodářství. Mapuje koncipování prvních reformních dokumentů v závislosti na mocenském uspořádání uvnitř KSČ, počínaje první polovinou šedesátých let a konče jarem roku 1968. Cílem práce je za pomoci ekonomických a politických faktorů analyzovat význam ekonomické reformy na utváření politiky KSČ.

Annotation

The bachelor thesis “Importance and impact of the economic reform led by Ota Šik on the policy of the Communist party of Czechoslovakia“ deals with the difficulties of statism in the czechoslovak economy. It surveys the emergence and subject of the first reformative documents in connection with the organization of power inside the Communist party, starting in the first half of the 1960s, and finishing in 1968 with the Prague Spring. The aim of this thesis is to analyze the impact of the economic reform on the formation of the communist party policy, using economic and political factors.

Klíčová slova

Komunistická strana Československa, ekonomická reforma, Pražské jaro, Ota Šik

Keywords

Communist Party of Czechoslovakia, economic reform, Prague Spring, Ota Šik

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v reportáži Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 3. května 2010

Adam Bradáč

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval PhDr. Petru Justovi za jeho odborné vedení práce, za ochotné poskytnutí cenných rad a připomínek. Dále bych chtěl poděkovat Lucii Paličkové za její příkladnou trpělivost při revizi textu práce.

OBSAH

ÚVOD	7
1 Hospodářská situace v Československu před rokem 1968	10
1.1 <i>Strukturální proměna v hospodářství</i>	10
1.2 <i>Nejpálčivější problémy, první otevřené kritiky</i>	14
1.3 <i>Srovnání čs. ekonomiky se svými sousedy</i>	17
1.3.1 <i>Německá demokratická republika</i>	18
1.3.2 <i>Polská lidová republika</i>	19
2 Ekonomická reforma	22
2.1 <i>Návrhy na řešení situace</i>	22
2.2 <i>Posouzení návrhů, vnitrostranická diskuze v KSČ</i>	26
2.3 <i>Zavádění reformních opatření z „Návrhu zásad“ do praxe</i>	28
2.4 <i>Dubčekův vzestup, Novotného pád.</i>	33
2.5 <i>Obrodňý proces</i>	37
3 Invaze, konec všech nadějí?	41
3.1 <i>Politické důsledky 21. srpna na ekonomickou reformu</i>	41
3.2 <i>Personální čistky</i>	42
3.3 <i>Počátek normalizace</i>	43
3.4 <i>Hra na kdyby</i>	44
ZÁVĚR	47
SUMMARY	49
SEZNAM ZKRATEK	50
POUŽITÁ LITERATURA	51
SEZNAM PŘÍLOH	53
PŘÍLOHY	54

ÚVOD

Československé hospodářství prošlo od roku 1948 rozsáhlými strukturálními změnami. Tržní mechanismy v hospodářství byly nahrazeny dirigistickým plánováním výroby na centrální úrovni podle sovětského vzoru.

Již v průběhu 50. let se v československé ekonomice začaly projevovat tyto nežádoucí změny, spojené s rozsáhlým znárodněním či např. se zánikem drobných živnostníků, které měly rozhodující vliv na postupné snižování tempa růstu ekonomiky a především pak produktivity práce v příslušných státních podnicích.

Tehdejší vedení strany, v čele s generálním tajemníkem strany Antonínem Novotným, však tyto problémy dlouho neřešilo a dál se drželo nastoleného kurzu, kdy byl plán výroby pevně v rukou centrálních plánovacích orgánů.

Jisté uvolnění společenských poměrů v zemi, jež se odehrávalo od druhé poloviny 60. let, nahrávalo i různým reformním snahám. Snaha o reformu ekonomického zřízení tak patřila k těm vůbec nejdůležitějším a společností nejsledovanějším. V roce 1964 se v Hospodářských novinách rozjela dosud nevídaná polemika předních ekonomů a ekonomických publicistů o tom, kam by se naše ekonomika měla v následujících letech ubírat.

Situace uvnitř KSČ však k nějakému přijatelnému konsenzu nevedla, neboť bylo již od počátku jasné, že se zde střetnou dva nesmiřitelné tábory. Ten první, dogmatický, vybízel k zachování současného stavu a všechny reformní aktivity označoval za neopodstatněné a vedoucí k restauraci kapitalismu. Ten druhý, reformní, byl zase pro vytvoření specifické československé cesty, která by využívala jak pozitivních prvků ze socialistického hospodářství, tak i těch z kapitalistického hospodářství. Především se jednalo o soutěživost státních podniků a zainteresovanost jejich zaměstnanců na produktivitě výroby.

Střet těchto dvou idejí proběhl na přelomu let 1967/1968, kdy došlo k odvolání Novotného z funkce generálního tajemníka. Do jeho funkce byl zvolen Alexander Dubček, jenž byl považován spíše za příznivce reformních snah. Hlavním koordinátorem, jenž byl zodpovědný za vypracování plánů na reformu hospodářství, byl jmenován Ota Šik. Ten se spolu se svým týmem z Ekonomického ústavu Československé akademie věd touto problematikou zabýval již několik let předtím. Práce této skupiny však byla utnuta vojenskou intervencí států Varšavské smlouvy v srpnu 1968, která znamenala definitivní konec její činnosti. Tato zhruba půlroční

doba byla příliš krátká na to, aby se tyto reformní zásahy uvedly plně do praxe. V následujících letech byla nucena značná část z týmu profesora Šika emigrovat, neboť jim v době normalizace hrozila profesní i osobní perzekuce za jejich reformní činnost před srpnem 1968. Tím na dlouhá normalizační léta končí jakýkoliv pokus o reformu hospodářství.

Práce je rozčleněna do tří větších bloků, které na sebe chronologicky navazují. První část se zaměří na hospodářskou situaci v Československu před rokem 1968, na její nejpálčivější strukturální problémy a její možná východiska. Pozornost zde budu věnovat situaci uvnitř KSČ, zejména tomu, jak se měnily postoje vedoucích funkcionářů směrem k potřebě změny nastaveného kurzu. Pro porovnání tehdejší hospodářské situace uvedu srovnání s některými zeměmi východního bloku.

Druhá část se bude věnovat samotnému jádru reformy. Jakým způsobem se vedení strany postavilo k jejím hlavním bodům a jak se jejich postoj postupem času vyvíjel. Obširněji se zaměřím na mocenský boj uvnitř KSČ, který vyústil v nucený odchod Antonína Novotného z nejvyšších stranických i státních funkcí. V závislosti na těchto personálních změnách se budu zabývat i kariérním růstem Oty Šika, který v novém kabinetu zastával funkci místopředsedy vlády a zároveň byl jmenován hlavním koordinátorem hospodářských reforem.

Třetí část je pak symbolizována invazí vojsk Varšavské smlouvy. Tento krok utnul jakékoliv snahy o hlubší proměnu a modernizaci hospodářství. Do nejvyšších stranických funkcí byli jmenováni představitelé ultrakonzervativního jádra, kteří měli od sovětského vedení za úkol normalizovat společenské dění v zemi.

Při psaní této práce využiji metody deskripce, ale i komparace, která mi poslouží při porovnání situace československého hospodářství s jinými zeměmi východního bloku. Zde se pokusím nalézt některé společné problémy, se kterými se potýkaly i ostatní socialistické země a nebo naopak poukážu na ty specifické problémy, se kterými se potýkalo ve větší míře pouze Československo.

Důvodem i cílem, proč jsem si toto téma vybral, bude ukázat vztah mezi ekonomickými, ale i politickými vlivy na reformu z roku 1968. Domnívám se totiž, že se v mnoha pracích a studiích týkajících se tohoto problému bere větší zřetel na jeden z těchto dvou aspektů, přičemž se ten druhý poněkud upozaduje.

Hlavní přísun poznatků pro tuto práci tvořily publikace zaměřené na ekonomické, politické a společenské pozadí československé reformní cesty. Velmi cenným zdrojem informací mi proto bylo rozsáhlé dílo historika Karla Kaplana, který

se zaměřil na komplexní vyličení dějinných událostí, při využití všech výše zmíněných aspektů. Pro svou práci jsem se také snažil využít ekonomická skripta a hospodářské dokumenty, mapující vývoj domácího hospodářství. Bohužel musím konstatovat, že hospodářské ročenky či dobové hospodářské dokumenty jsou dnes velmi špatně dostupné. Dále jsem využil knih memoárového charakteru od Oty Šika a Lubomíra Štrougala, které přispěly k větší celistvosti textu.

Otázky, se kterými se budu po dobu psaní této práce potýkat, jsou následující: V jakém stavu se nacházela ekonomická situace Československa v 60. letech? Jaká východiska nabízel tým ekonomů pod vedením prof. Oty Šika? Nejdůležitější otázkou pak bude Jaký vliv a dopady měla tato reforma na dění uvnitř KSČ v době osudového jara 1968? Na konci své práce se pokusím i o nastínění možných scénářů, jak by se mohlo vyvíjet československé hospodářství, kdyby nedošlo k invazi vojsk Varšavské smlouvy, a doporučení Šikova týmu by se uvedla do praxe.

1 Hospodářská situace v Československu před rokem 1968

1.1 Strukturální proměna v hospodářství

Politická krize roku 1948, která vyústila ve jmenování nové, značně obměněné vlády Klementa Gottwalda, předznamenala rozsáhlé celospolečenské změny. Od této chvíle měla Komunistická strana Československa (dále jen KSČ) zcela zásadní vliv na řízení země. Toto své výsadní mocenské postavení využila k prosazení svých představ o důkladné přestavbě poválečného hospodářství.

Již v prvních púnorových měsících roku 1948 dochází k rozsáhlým strukturálním změnám v hospodářství. Jedná se především o novou vlnu zestátňování soukromých podniků. Ty tvořily zhruba 20 % podíl všech podniků na území Československa ještě v únoru 1948. O pouhých 11 měsíců později, tedy v lednu 1949, však podniky v soukromých rukou tvořily jen necelá 4 % všech podniků. V závislosti na tomto poklesu vzrostl počet národních podniků z 63 % v roce 1948 na 89 % v roce následujícím.¹

S plány na brzké znárodnění průmyslu úzce souvisely i další politicky a ideologicky motivované kroky. Již v létě roku 1947 se naplno projevila závislost československé politické reprezentace na Sovětském svazu. Jednalo se o přijetí či odmítnutí americké pomoci válkou zničené Evropě v podobě tzv. Marshallova plánu. Tehdy byla československá vláda v čele s Klementem Gottwaldem nucena na nátlak Moskvy, i přes počáteční kladné stanovisko, odmítnout nabídku připojení Československa k tomuto plánu. To mělo nejen nesporné politické, ale i ekonomické důsledky. V politické rovině ztratilo Československo svobodu rozhodování o svých zahraničně politických aktivitách, což představovalo první vážný krok k absolutnímu přimknutí do sovětské sféry vlivu.

V ekonomické rovině ztratilo Československo důležitá spojení se západoevropskými zeměmi, které do této doby zajišťovaly do značné míry technický a produktivní vývoj v celé řadě průmyslových odvětví.²

¹ KOSTA, Jiří. *Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945 – 1977*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1978. s. 61.

² ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 38.

Z těchto zmíněných důvodů bylo jasné, že se v následujících letech bude prohlubovat československá závislost na Sovětském svazu, jehož struktura průmyslu se stane vzorem pro ostatní země nově vznikající Rady vzájemné hospodářské pomoci (dále jen RVHP). Tento nově vzniklý orgán, založený v roce 1949, měl být jakousi odpovědí sovětského vedení na Marshallův plán, tudíž měl být seskupením států, které se k tomuto plánu nepřipojily.

Trhy členských zemí RVHP³ tak pro československý průmysl představovaly nová odbytiště pro domácí výrobky. Tento poměrně rozsáhlý prostor, kde dominoval Sovětský svaz nejen ekonomickou silou, ale i vojenskou a politickou, však nemohl ani zdaleka nahradit dřívější západní odbytiště.

S výjimkou Německé demokratické republiky (NDR) byl pouze československý průmysl v rámci celé RVHP konkurenceschopný se západoevropskými zeměmi. V ostatních případech, včetně Sovětského svazu, se jednalo o země agrární či agrárně-průmyslové, které se teprve snažily o rychlou industrializaci svých hospodářství. V tom spatřuje Karel Kaplan ve své knize *Kořeny československé reformy 1968* jeden z hlavních důvodů budoucích potíží v průmyslu. Míni totiž, že „Československu jako průmyslové zemi byla přisouzena role dodavatele strojů a zařízení pro výstavbu průmyslu.... a určilo tím tak jeho místo v mezinárodní dělbě práce...“⁴

Od vzniku této organizace, tedy od roku 1949, československé vedení začalo plně uplatňovat sovětské principy v řízení ekonomiky. Jednalo se především o převzetí sovětského modelu dirigistického plánování, kdy se na centrální úrovni rozhodovalo o tom, co se bude vyrábět, za kolik se to bude vyrábět a v jakém množství. Za tímto účelem byl, dle sovětského vzoru, aplikován systém tzv. „pětiletek“, tedy splnění programových a výrobních cílů na příštích pět let.

Již první „pětiletka“, která probíhala od roku 1949 do roku 1953, ukázala, jak se nové změny dají aplikovat do československého prostředí. Předně došlo k naprostému zavrnutí tržního principu, dříve založeného na bázi soutěživosti podniků, neboť tyto podniky měly jednoho společného vlastníka - a sice stát. S koncem soutěživosti napříč podniky ustal tlak na mzdové výkyvy, neboť mzdy již

³ Zakládajícími členy byly Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz. Později k tomuto seskupení přistoupily i Albánie, NDR, Mongolsko, Kuba a Vietnam.

⁴ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 163.

nebyly závislé na prodejních výsledcích podniků, ale byly předem plánovány z ústředí.⁵

S těmito velmi rychlými a násilně provedenými změnami si hospodářství nebylo schopno samo pomoci. Každá jednotlivá změna narážela na další doprovodné negativní jevy. Ačkoliv v prvním pětiletém plánu došlo k celkovému zvýšení výrobních kapacit, tak tato struktura nebyla rovnoměrně vyvážená, což se negativně projevilo na monopolizaci průmyslu.

Dle Karla Kaplana tak upřednostňování strojírensko-hutního komplexu vedlo k upozadění dalších odvětví⁶, což jen posilovalo koncepci Československa coby strojírenské velmoci, která měla spíše náležet Sovětskému svazu.⁷

Tuto myšlenku nepřímou verifikuje další, neméně důležitá změna, která se na konci první „pětiletky“ již zcela zřetelně objevuje. Touto změnou bylo upozadění vlivu kupní síly obyvatelstva na celkový hospodářský růst. Vzniká zde tak z dnešního pohledu paradoxní situace, kdy sice kupní síla obyvatelstva vzrostla v závislosti na celkovém zvýšení výrobních kapacit, přesto však výroba spotřebního zboží není ani zdaleka schopna tuto poptávku uspokojit, neboť je výroba tohoto zboží upozadována v závislosti na růstu strojírenské produkce.⁸

S tím, jak se propast mezi nabídkou a poptávkou dále prohlubovala, docházelo tak k silným inflačním tlakům. Zjednodušeně by se dalo říci, že k velkému růstu inflace docházelo z důvodu nemožnosti koupit si za své vydělané peníze adekvátní spotřební zboží. Proto se v domácnostech hromadily přebytky peněz, které se s každým dalším měsícem zvětšovaly. Z tohoto důvodu bylo v roce 1953 ve vedení strany rozhodnuto, že bude muset dojít k zásadní měnové reformě, která by tyto přebytky z velké části znehodnotila a tím by snížila inflační tlaky.

Podle zákona č. 41/1953 Sb. o peněžní reformě tak bylo rozhodnuto, že se mzdy pro občany přepočtou podle určeného poměru 5:1. Tentýž poměr pro přepočítávání platil i pro hotovostní peníze, avšak zde byl direktivně ohraničen částkou 300 Kčs na osobu. Hotovost nad 300 Kčs pak byla zatížena mnohem větším poměrem a sice 50:1, což znehodnotilo mnohdy celoživotní úspory značného počtu rodin.

⁵ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 42.

⁶ Zde se nabízí zajímavá paralela se strukturou českého průmyslu, který je dnes značně závislý na odbytu zde vyráběných komponentů pro automobilový průmysl.

⁷ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 164.

⁸ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 43.

I Lubomír Štrougal se ve své vzpomínkové knize nazvané *Paměti a úvahy* k poválečné měnové reformě vrací a uvádí zde dokonce i jakési vyčíslení celé transakce, která dle něj činila asi 17 miliard Kčs. Navíc uvádí, že mezi léty 1953 – 1961 klesly maloobchodní ceny asi o 20 % a „přinesly obyvatelstvu za toto období okolo 75 miliard korun reálných příjmů navíc.“⁹

Relevanci těchto čísel je však dnes již velmi těžké ověřit, neboť se v různých pracích objevují dosti odlišné údaje. Jiří Pernes ve své práci *Dvě výročí protikomunistického odporu* uvádí zcela opačná čísla. Argumentuje tím, že došlo ke sjednocení volného a vázaného trhu do jednoho. V důsledku této transakce vrostly ceny spotřebního zboží v průměru o 14 %, ceny potravin pak dokonce o 27 %.¹⁰

Obyvatelstvo vnímalo celou situaci ohledně měnové reformy velmi negativně, a to i přes rozsáhlou propagandistickou snahu vedení strany celou situaci uklidnit. To se však v počátečních dnech příliš nedařilo a tak po celém Československu proběhla vlna stávek a nepokojů, přičemž ta nejvýraznější proběhla 1. června 1953 v Plzni.

Komunistické vedení v čele s prezidentem Antonínem Zápotockým bylo zaskočeno rozsahem těchto protestů, ke kterým docházelo často i z iniciativy místních členů KSČ. Ke zklidnění situace došlo až ve chvíli, kdy se vedení strany rozhodlo použít silových donucovacích prostředků, mezi kterými nechyběla ani rozsáhlá zatýkáni původců těchto demonstrací. Jiří Pernes dodává, že „všichni zaměstnanci museli učinit prohlášení, jak se stavějí k měnové reformě, a toto prohlášení bylo vloženo do jejich kádrových posudků.“¹¹

Způsob provedení měnové reformy jakoby symbolizoval celé období prvního pětiletého plánu, který skončil rokem 1953. Došlo k násilné kolektivizaci venkova, zabavování majetků a násilnému přerušení historických vazeb na západní průmysl na straně jedné a k bezpráví na nepohodlných občanech, justičním vraždám, stranickým čistkám na straně druhé.

⁹ ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epoque, 2009. s. 31.

¹⁰ PERNES, Jiří. Dvě výročí protikomunistického odporu. *Revue Politika* [online]. 2003. č. 6 [cit. 2010 – 03-10]. Dostupný z WWW <<http://www.edk.cz/rp/clanky/133/dve-vyroci-protikomunistickeho-odporu/>>.

¹¹ Tamtéž.

1.2 Nejpalčivější problémy, první otevřené kritiky

Již v období první „pětiletky“ existovaly jisté varovné tendence v průmyslové výrobě, které by v následujících letech mohly zapříčinit rozsáhlé problémy. Jednalo se především o sovětský tlak na československé vedení, aby i nadále rostly výrobní kapacity pro strojný průmysl, a to na úkor zaostávání ostatních odvětví. Negativní vlivy nastolené koncepce, jakými byl např. nedostatek spotřebního zboží pro běžné občany, se připisovaly individuálním selháním v provádění správné politické linie.¹²

Proto nebylo překvapením, že vyhodnocení právě skončeného pětiletého plánu vedlo k zamyšlení, jak ještě zesílit již tak vysoké výdaje na pokračující přestavbu těžkého průmyslu, aby dokázal efektivně plnit potřeby Sovětského svazu. Z tohoto důvodu mělo spuštění druhého pětiletého plánu několikaletý odklad, a tak se období mezi léty 1953 až 1955 řídilo pouze podle předběžných ročních plánů.

Druhý pětiletý plán tak probíhal mezi léty 1956 – 1960. V tomto období se již naplno začaly projevovat strukturální hospodářské problémy spojené s direktivním plánovacím systémem. Nejkritičtější situace byla v zemědělství, kde již v tomto období došlo k urychlené kolektivizaci. Ta měla za následek stagnaci výroby, což se negativně projevilo na nutnosti importu zemědělských produktů, aby se alespoň částečně uspokojil velký převis poptávky nad možnostmi nabídky. Navíc znatelně klesala efektivita vynaložených prostředků na investiční potenciál.¹³

S těmito negativními jevy úzce souvisela i stále klesající křivka hrubého národního důchodu (HND). Ten totiž v období první „pětiletky“ činil 9,3 %, ovšem již na konci druhého pětiletého plánu činil pouze 7 % s výhledem na další hlubší poklesy v následujícím období.¹⁴

Situace ve vedení strany však nenahrávala jakýmkoli reformním snahám, což bylo zapříčiněno byrokraticko-technokratickými typy, kteří se ve vedoucích pozicích nacházeli. Lidé, jako první tajemník strany a od roku 1957 též prezident Antonín Novotný či Drahomír Kolder, který zodpovídal za státně-hospodářské oddělení a současně byl předsedou ekonomické komise ÚV KSČ, neměli ucelené

¹² KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 164.

¹³ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 61.

¹⁴ KOSTA, Jiří. *Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945 – 1977*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1978. s. 102.

ekonomické vzdělání a jejich aktivita spočívala především v udržení svých mocenských pozic a nikoliv ve snaze o změnu dogmatického postoje.¹⁵

Přes nevoli nejvyšších míst však rostl počet ekonomů, kteří se nebáli pojmenovat neduhy takto direktivně plánovaného systému a nabízeli určitá východiska z krize, ve které se hospodářství začínalo potácet. První pomyslnou vlašťovkou v tomto směru byly dokumenty vypracované ekonomickými ministerstvy pro předsednictvo ÚV KSČ v září 1955. Týkaly se srovnání vědecko-technického rozvoje našeho hospodářství ve srovnání s nejrozvinutějšími kapitalistickými státy. Toto srovnání zcela jasně vypovídalo o zaostávání Československa v technickém vývoji oproti světové špičce a to o propastných dvacet až třicet let. Dokument se v této souvislosti zmiňuje o nutnosti korektury v průmyslové výrobě směrem k progresivním výrobám.¹⁶

Přelom 50. a 60. let je ve znamení rostoucí skepse odborné veřejnosti vůči dříve nekriticky přijímaným zásadám ekonomie socialismu v její stalinské formě, která byla v Československu na konci 40. a po celá 50. léta dogmaticky přijímána jako jediná správná cesta k budování socialismu.¹⁷ Tyto kritické postoje byly ještě posíleny prohlubujícími se hospodářskými obtížemi mezi léty 1961 – 1963, které ukazovaly nerealistická ambiciózní očekávání centrální plánovací komise. Kromě vnitřních problémů se na ekonomiku valily i problémy způsobené zvenčí. Jednalo se především o stagnaci obchodu v rámci RVHP, dále pak výrazný pokles vývozu do Číny a dovozu čínských surovin a potravin. Nezanedbatelný vliv měly také důsledky berlínské a karibské krize, které se projevíly jak ve výrobě, tak i ve spotřebě.¹⁸

Na počátku 60. let uvnitř KSČ zuří mocenský boj týkající se otázky rehabilitací zločinců z 50. let. Činnost rehabilitační komise byla mocensky řízená přímo prvním tajemníkem strany a prezidentem republiky Antonínem Novotným, ačkoliv formálně byl vedením této komise pověřen Drahomír Kolder. Novotný se prostřednictvím této komise zbavoval jemu nepohodlných členů v politbyru a místo nich do vedení přizval nové mladší kádry, od kterých si sliboval větší loajalitu a tím i udržení svých mocenských pozic. Z vedení politbyra tak byli odstraněni lidé zkompromitovaní politickými rozsudky z 50. let. Jednalo se tak o Rudolfa Baráka

¹⁵ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 30.

¹⁶ KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. s. 25.

¹⁷ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 30.

¹⁸ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 238.

(exministr vnitra), Viliama Širokého (předseda vlády v letech 1953 – 1963), dále z politbyra odešli Bruno Köhler, Zdeněk Fierlinger, Ludmila Jankovcová. Na jejich místa Novotný v následujících letech postupně dosadil Jozefa Lenárta, Alexandra Dubčeka, Oldřicha Černíka a Bohuslava Laštovičku, který se ve 30. letech zúčastnil občanské války ve Španělsku.¹⁹

Díky této obměně ve vedení strany si Novotný krátkodobě upevnil svou pozici, ačkoliv to byl on, kdo byl jedním z, politickými procesy 50. let, nejvíce zkompromitovaných lidí. Noví, mladší členové strany, byli ochotní více naslouchat odborně zaměřené kritice současných problémů ve společnosti, která očekávala konečně řešení a narovnání excesů z minulých let, včetně těch ekonomických.

Ve vedení strany v roce 1963 převládl názor, že situace ve třetí pětiletce (1961 – 1965) se ubírá natolik špatným směrem, že bude nutné vytvořit odbornou komisi, která bude mít za úkol vytvořit plány na hospodářskou reformu. Do čela této komise byl jmenován prof. Ota Šik, jenž v této době vedl Ekonomický ústav Československé akademie věd a navíc se stal nově i členem ústředního výboru KSČ. Tato volba měla svou opodstatněnost, neboť se Šik již od poloviny 50. let ve svých pracích věnoval nedostatku československého centrálně plánovaného hospodářství. Součástí tohoto týmu byli tehdejší přední českoslovenští ekonomové, jakými byli Čestmír Kožušník, Bedřich Komenda, Jiří Kosta, Karel Kouba, Otakar Turek či Vladimír Nachtigal.²⁰

Hlavním úkolem tohoto týmu, a především Oty Šika osobně, pak bylo přesvědčit konzervativní jádro ve vedení strany o nutnosti uvedení těchto plánů do praxe. Ovšem již na počátku činnosti této komise bylo jasné, že se proti těmto plánům seskupuje mocný blok, složený ze zástupců plánovacích oddělení jednotlivých ministerstev a vedoucích funkcionářů, podléhajícím silnému sovětskému vlivu. Ti neměli zájem o to, aby přišli o své široké kompetence, neboť by tím přišli i o svůj dosavadní vliv, kterým disponovali coby centrální plánovači.

Šikova komise si tak byla vědoma toho, že jediná zbraň, která může otupit sílu tohoto seskupení, bude veřejné mínění. To bylo již od měnové reformy roku 1953 většinově kriticky smýšlející k dosavadní ekonomické politice státu, kdy docházelo k obrovskému převisu poptávky spotřebního zboží nad její nabídkou.

¹⁹ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 100.

²⁰ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 105.

Přelom let 1963/1964 přinesl dosud nevídanou odbornou diskuzi, která se týkala vzájemného vztahu centrálního plánu a „nové soustavy řízení“. Tyto polemiky, někdy i dost konfrontační povahy, byly o to zajímavější, že je vedli zástupci téhož odborného orgánu. To ukazovalo, s jakou názorovou rozmanitostí se museli tvůrci reformy potýkat. Společnost tyto diskuze se zájmem sledovala, vzbuzovaly totiž jakousi mlhovou naději, že se našla konečně vůle nastalé problémy řešit na odborné, nikoliv politicko-ideologické bázi. Tento pozitivní ohlas napříč společností plně korespondoval s viditelnou změnou společenského klimatu v zemi, která se od poloviny 60. let projevovala poptávkou po reformních krocích.²¹

Návrhy, se kterými tato komise přišla, měly dva společné jmenovatele. Prvním z nich byla silná decentralizace, která by zredukovala počty závazných úkolů diktovaných ze shora. V součinnosti s tím by pak v další fázi došlo k znovuzavedení tržních prvků do socialistického hospodářství (zevrubněji se tomuto tématu budu věnovat ve druhé kapitole své práce).²²

Ačkoliv se zdálo, že se situace uvnitř KSČ, byť pomalu, přesouvá na stranu nakloněnou reformátorům, tak v zahraničí byla situace právě opačná. V Sovětském svazu došlo v říjnu 1964 ke spojení opozičních proudů, které vyústily v odstoupení Nikity Sergejeviče Chruščova z pozice prvního muže strany. To, jak se v budoucích letech ukázalo, mělo neblahý vliv i na dění v Československu. Chruščov byl totiž krátce před svým odvoláním na oficiální návštěvě Československa, kde byl našimi politiky, včetně Novotného, oslavován jako vynikající politik. Chruščovovým nástupcem ve funkci prvního tajemníka se stal Leonid Iljič Brežněv, který již od počátku pocítoval k československým představitelům v čele s Novotným nedůvěru, která měla v následujících letech ještě vzrůst.²³

1.3 Srovnání čs. ekonomiky se svými sousedy

Od poloviny šedesátých let, tedy v období probíhajícího uvolňování společenských poměrů, mohly v československých překladech vycházet díla významných zahraničních ekonomů, což napomáhalo k odstranění určité izolovanosti

²¹ PRAVEC, Josef. Krása zašlého snu. *Ekonom* [online]. 2008. č. 34 [cit. 2010 – 03 – 21]. Dostupný z WWW <<http://ekonom.ihned.cz/cl-26583140-krasa-zasleho-snu>>.

²² ŠIK, Ota. *Plán a trh za socialismu*. Praha: Academia, 1968. s. 150.

²³ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad Sovětského bloku*. Praha: Oeconomica, 2009. s. 156 – 157.

československých ekonomů vůči světovému vývoji. Z tohoto ohledu se jeví jako velmi významný počin překlad díla *Modely socialistického hospodářství* od polského ekonoma Włodzimierza Bruse. Ten ve svém díle na základě historického vývoje ukazoval, že ekonomické problémy, se kterými Československo zápasilo, nebyly naším specifickým problémem, nýbrž že již ve 20. letech byly podobné problémy diskutovány v SSSR, bez uspokojivého řešení.²⁴

1.3.1 Německá demokratická republika

Podíváme-li se na situaci v okolních socialistických státech na počátku 60. let, pak se tyto země potýkaly s velmi podobnými strukturálními problémy jako Československo. Jak jsem již v předchozích kapitolách zmínil, byla Československu a částečně i Německé demokratické republice v rámci RVHP přisouzena role strojírenské velmoci.

Z tohoto hlediska se jeví komparace československé a východoněmecké ekonomické situace jako nejpříhodnější. Koncem 50. let se ekonomická stagnace nevyhnula i NDR. Příčiny těchto obtíží spočívaly jednak v neefektivitě vynaložených prostředků na rozvoj průmyslu, dále pak v chybách centrálně plánovitého řízení, kdy se růstu průmyslové výroby podřizovalo vše, včetně výroby spotřebního zboží. Z tohoto důvodu se i v NDR zvedaly kritické hlasy jak z odborné, tak i z laické veřejnosti, která požadovaly rychlé řešení.

Na jaře 1957 vyšla první souborná práce dvou předních ekonomů Fritze Behrense a Arneho Benary, která se věnovala návrhům na zlepšení hospodářské situace. Vycházeli přitom, podobně jako jejich českoslovenští kolegové, z potřeby širšího využití zbožně peněžních vztahů za předpokladu využití tržních mechanismů v řízení podniků na úkor centrálních plánovacích úřadů.²⁵

Tato práce se však z počátku nesešla s kladným stanoviskem vládnoucí Sjednocené socialistické strany Německa (SED), pod vedením konzervativního prvního tajemníka strany Waltra Ulbrichta. Prohlubující se inovační zaostávání NDR vůči západním kapitalistickým státům, i přes vynakládání stále větších finančních

²⁴ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 37.

²⁵ KOSTA, Jiří. *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternativen*. Köln: Bund – Verlag, 1984. s.172.

prostředků, přimělo vedení strany k přehodnocení nastalé situace. Z tohoto důvodu došlo na VI. sjezdu strany, který se konal v lednu 1963, k přijetí dokumentu o „*Novém ekonomickém systému plánování řízení národního hospodářství*“ (NÖSPL).²⁶ Tento přijatý koncept však neřešil v porovnání s o dva roky mladším pražským konceptem strukturální problémy hospodářství, ale zaměřil se jen na drobné korekce, které by zajistily zvýšení efektivity vynaložených peněz.²⁷

Do konce 60. let probíhala živá diskuze uvnitř strany, zda se má v budoucnu tento program ještě prohloubit a vést tak k odvržení celého systému centrálně plánované výroby, která upřednostňuje růst strojní průmyslové výroby vůči zachování poměrného růstu spotřebního průmyslu. Proti tomu se však stavělo konzervativní křídlo, které se obávalo, že přílišná liberalizace hospodářství povede obyvatelstvo k tlaku na liberalizaci ostatních složek společenského života, což by přímo ohrožovalo mocenské postavení SED.

Koncem 60. let však již konzervativní křídlo strany převzalo veškerou iniciativu, jakékoliv další požadavky na modernizaci hospodářství a společenského života byly silně potlačeny. To se projevilo i na jaře 1968, kdy vedení SED v čele s Ulbrichem bylo rozhodným zastáncem intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

1.3.2 Polská lidová republika

Situace v sousedním Polsku však byla z tohoto pohledu přeci jen poněkud odlišná. Jednak se jednalo, narozdíl od Československa či NDR, o převážně agrární zemi s méně rozvinutým průmyslem. Druhým velmi důležitým bodem pak byla neochotu Poláků přejímat sovětský vzor hospodářství, což souviselo s mnoha historickými rezistencemi mezi oběma národy.

Britský historik specializující se na polské dějiny Norman Davies v této souvislosti dokonce mluví o „polském národním komunismu“. Hlavní příčiny této specifické cesty vidí především v silném postavení katolické církve v Polsku, dále pak

²⁶ V němčině „*Neue Ökonomische System der Planung und Leitung*“.

²⁷ KOSTA, Jiří. *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternativen*. Köln: Bund – Verlag, 1984. s.173 – 174.

v pragmatickém jednání vládní Polské sjednocené dělnické strany (PZPR) v čele s Władysławem Gomułkou.²⁸

Toto tvrzení dokládá i fakt, že se vedení strany neodhodlalo ke kolektivizaci zemědělství, nýbrž se rozhodlo pro jakousi střední cestu, kdy na místo kolektivizace docházelo k zvýhodnění státního družstevního sektoru. Avšak ani tato cesta nepřinesla očekávaný úspěch, neboť se zde dostavily obdobné potíže v zásobování jako v sousedních zemích, kde ke kolektivizaci zemědělství došlo.

Změna ve stylu vládnutí přišla od roku 1956, kdy přiletěl na návštěvu do Moskvy Gomułka se zřetelnou snahou zlepšit vzájemné vztahy. Od této doby tak byl jasně patrný zlom ve stylu vládnutí, kdy se na místo ústupků začala prosazovat tvrdá stranická linie. Tomu odpovídalo i urychlení industrializačních procesů, ke kterému došlo od konce padesátých let. Došlo k rozšíření kompetencí plánovacích komisí, které měly za úkol naplnit vysoká tempa výrobního růstu. Docházelo tak k podporování nových investic na úkor existujících výrobních kapacit, což mělo sice za následek růst zaměstnanosti, ale ne adekvátní růst produktivity práce.²⁹

Polsko tak postihly obdobné hospodářské problémy, jaké zažívaly Československo i NDR. Jednalo se tak o umělý růst zaměstnanosti v průmyslu na úkor produktivity práce, čímž se promrhávaly obrovské finanční zdroje směřované do investic. Díky této vysoké zaměstnanosti rostla kupní poptávka obyvatelstva, aniž by byla uspokojena.

Polsko však tyto zásobovací potíže postihly ještě mnohem hůře než tyto ostatní zmiňované státy. Systém zásobování nezřídka naprosto kolaboval, časté byly výpadky prodeje masa, což vedlo k jeho neúnosnému zdražování. Vedení strany však nenašlo odvahu řešit tyto problémy hlubokými změnami v hospodářství, nýbrž se často uchýlovalo k bizarním administrativním krokům, jako např. k „bezmasým pondělkům.“³⁰

Neustálé odkládání těchto palčivých problémů vedlo v následujících letech k zformování antikomunistického jádra, ke kterému se postupně přidávali lidé různých politických směrů, včetně katolické církve. Proto nebylo překvapením, že právě Polsko bylo první zemí, ve které se zrodilo masivní antikomunistické hnutí (Solidarita), a to o 10 let dříve než v ostatních státech východního bloku.

²⁸ DAVIES, Norman. *Polsko: Dějiny národa ve středu Evropy*. Praha: Prostor, 2003. s. 33.

²⁹ PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska*. Praha: Academia, 2000. s. 196 – 197.

³⁰ Tamtéž.

Při bližším porovnávání hospodářské situace v Československu, Polsku a NDR v průběhu 60. let nacházíme mnohé společné znaky. Ty mají své ekonomické a především politické pozadí. Předně se na tyto země musíme dívat optikou právě probíhající studené války, kdy se nutnosti zbrojení podřizují ostatní složky života. Díky svému pevnému přiklonění k tzv. východnímu bloku ztrácejí tyto země svá západní odbytíště, budovaná v případě Československa i několik staletí.

K těmto zcela jasně vnějším politickým faktorům se musí připočít ještě slabost místních politických vůdců, kteří v nastalé situaci buď přijímají polovičaté reformy, které v lepším případě pouze korigují špatný stav hospodářství, nebo, v tom horším případě, dogmaticky lpí na současném stavu. V ekonomické oblasti sebou tyto neřešené strukturální otázky nesou neefektivitu vynakládaných finančních prostředků do inovací, které poté chybějí v ostatních sektorech hospodářství, především v oblasti spotřebního zboží. Proto ačkoliv rostou reálné mzdy obyvatelstva, tak vydělané prostředky jsou silně devalvovány neuspokojenou tužbou po odpovídajícím životním standardu.

2 Ekonomická reforma

2.1 Návrhy na řešení situace

Rok 1963, kdy se vedení strany rozhodlo zřídit odborný orgán, který měl za úkol vypracovat rozsáhlou analýzu hlubších příčin současných ekonomických nezdarů, lze posuzovat z mnoha pohledů za přelomový.

Velmi důležitým aspektem pro toto tvrzení se stal fakt, že se vlastní práce na projektu reformy staly důležitou součástí vládní agendy. Tento odborný orgán se skládal z několika komisí složených z externích spolupracovníků, přičemž každá komise zodpovídala za určitý úsek budoucí reformy. V rámci těchto komisí měla nejdůležitější postavení teoretická skupina, vedená prof. Šikem, která měla za úkol formulovat koncepci celé této reformy. Technická úloha organizování těchto prací však spočívala na Státní komisi pro řízení a organizaci, ta byla podřízena přímo ministerskému předsedovi, kterým byl v této době Jozef Lenárt. V čele této státní komise se vystřídal dva šéfové, prvním byl do roku 1965 František Vlasák, kterého poté vystřídal Josef Toman, který dříve pracoval coby zástupce vedoucího na národohospodářském oddělení ÚV KSČ.³¹

V následujících měsících se poněkud dvojsečně jevil fakt, že značná část lidí pracujících v teoretické komisi pocházela z Ekonomického institutu. Nepochybná výhoda tohoto kroku spočívala v tom, že se již od konce padesátých let na půdě tohoto ústavu pracovalo, v podstatě v utajení, na koncepci reformních kroků. Z tohoto důvodu se mohla tato komise opřít o své dřívější podklady, které pokládala za základní vstupní materiál, jež byl následně podstoupen diskuzím v ostatních komisích.³²

Z výhody se však v následujícím období stala spíše nevýhoda, neboť mezi ostatními ekonomy se vyskytovaly značně odlišné názory, jak řešit současné ekonomické problémy. Zdislav Šulc pak ve své práci nazvané: *Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma* uvádí jako jeden z hlavních důvodů nesourodých názorů i jistou averzi vůči Ekonomickému ústavu ČSAV, který se stal hlavním „dodavatelem“ studií pro formování reformy.³³

³¹ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 40 – 42.

³² Tamtéž.

³³ ŠULC, Zdislav. *Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma*. *Acta oeconomica Pragensia*. 2007, vol. 15, č. 7, s. 417 – 431.

Zástupci teoretické skupiny byly jednotní v názoru, že pakliže má dojít k žádoucím pozitivním změnám v hospodářství, pak bude nutné vytvořit podmínky pro širší využití tržních mechanismů. V této fázi reformy by pak spočíval nejdůležitější problém v zajištění nového způsobu národohospodářského plánování. Ten by měl na jedné straně zaručit zrušení centrálně plánovaného způsobu výroby, ale zároveň by měl být odolný vůči negativním procesům spojených s tržními vztahy, se kterými se v dobách cyklických recesí potýkaly všechny západní kapitalistické státy.³⁴

Vedení jednotlivých podniků, jež v minulosti častokrát pocítilo necitlivost a paušalizaci nařízení ohledně každodenního chodu podniku ze strany centrálních plánovačů, mělo v rámci těchto návrhů získat určitou formu samosprávy. Ta měla vést k větší flexibilitě výroby v závislosti na aktuální tržní poptávce po tomto zboží. Na druhé straně by zaměstnanci, včetně vedení, byly hmotně zainteresováni na odbytu tohoto zboží. V případě, že by o takto vyráběné zboží byl na odbytišti zájem, vedlo by to k růstu finančních prostředků pro ten konkrétní podnik, který by takto získané peníze mohl dále investovat do inovačního potenciálu. Obdobné podmínky by platily i pro všechny zaměstnance těchto podniků, neboť by jim v závislosti na růstu tržeb rostly i mzdové důchody. Pakliže by objem finančních prostředků v dané chvíli nepostačoval pro plánovaný další rozvoj podniku, pak by tento podnik mohl využít nový úvěrový systém. Ten by zajišťovaly obchodní banky, které by byly nezávislé na Státní bance.³⁵

Tento plán na hospodářskou decentralizaci, měl-li být úspěšně uveden do praxe, byl podmiňován dalšími reformními kroky, přičemž velká část z nich měla nejen ekonomický, ale i politický podtext. Jednalo se především o malou otevřenost československé ekonomiky mimo země RVHP, s čímž úzce souvisela i závislost na sovětské ekonomice. Z výše zmíněných důvodů bylo součástí tohoto plánu i postupné rozšiřování obchodních a ekonomických vazeb směrem k vyspělým státům na úkor zemí RVHP. Československá ekonomika by se tak rovným dílem orientovala na západní kapitalistické státy, na země RVHP, i na rozvojové země.³⁶

³⁴ ŠIK, Ota. *Plán a trh za socialismu*. Praha: Academia, 1968. s. 150.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 311.

Po nastínění těchto konkrétních opatření, které vyšly z dílny Šikova týmu, nastalo období, které je všeobecně v odborných publikacích nazýváno coby „boj o charakter reformy.“³⁷

Během odborných diskuzí došlo k vyprofilování dvou protichůdných názorových platforem. První z nich se plně ztotožňovala s těmito zveřejněnými tezemi, coby nejlepší možnou variantou budoucího směřování československého hospodářství. Tato skupina byla zastoupena z větší části členy akademické obce, do které patřil i Ekonomický ústav ČSAV. Ve druhé skupině, která s těmito názory silně polemizovala, se ocitli lidé napojení na stranický aparát, zvláště pak na Státní plánovací komisi. Není bez zajímavosti, že se v rámci této skupiny vyskytovala velká názorová pestrost. Zastoupeni zde byli jednak vyznavači ortodoxní marxistické ekonomie, mezi které patřil např. Felix Oliva, tehdejší vedoucí katedry politické ekonomie Vysoké školy ekonomické v Praze, ale i ekonomové z Výzkumného ústavu národohospodářského plánování. Ti nesdíleli názory teoretické skupiny na širší využití tržních vztahů, naopak ve svých odborných pracích kladli důraz na podřízenost zbožně peněžních vztahů centrálnímu plánu.³⁸

V tomto duchu se nese i článek Zdeňka Vergnera, který byl ředitelem Výzkumného ústavu národohospodářského plánování. Ve svém článku pojmenovaném *Problémy plánovitěho řízení národního hospodářství ČSSR*, který byl otištěn 17. ledna 1964 píše: „*Je to stav rozsáhlého porušení proporcionality výroby a spotřeby, který je způsoben zejména nedostatky a chybami ve věcném obsahu dosavadních plánů. Je nanejvýš nutné tyto nedostatky překonat, a to jak z hlediska celkové hospodářské situace, tak z hlediska předpokladů pro zavedení navrhovaného systému řízení, který by nesporně mohl podstatně pomoci růstu efektivnosti v národním hospodářství.*“³⁹ Chyby, které nedovolovaly naplňovat tyto ambiciózní plány, tak Vergner připisuje individuálním selháním a nikoliv způsobu plánování jako takovému.

Nejvýznamnější dopad však měla kritika ze strany pracovníků, kteří se na konci padesátých let neúspěšně pokoušeli zavést soubor ekonomických opatření, který

³⁷ Tento termín používají ve svých publikacích Zdislav Šulc i Karel Kaplan, vyskytuje se také v pamětech Oty Šika.

³⁸ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 46.

³⁹ PRAVEC, Josef. Krása zašlého snu. *Ekonom* [online]. 2008. č. 34 [cit. 2010 – 03 – 21]. Dostupný z WWW <<http://ekonom.ihned.cz/cl-26583140-krasa-zasleho-snu>>.

by byl úspěšně uveden z teoretické oblasti do praxe. V odborné literatuře se v této souvislosti hovoří o první ekonomické reformě.⁴⁰

Zde je nutné udělat malinkou odbočku a analyzovat přínos této první ekonomické reformy. Ta nesla jméno podle svého tvůrce Kurta Rozsypala, který byl tehdejší první náměstek předsedy Státní plánovací komise. Rozsypalova reforma z roku 1958 měla za úkol pozvednout efektivitu plánování v rámci druhé „pětiletky“. Tato reforma nově zaváděla výrobně hospodářské jednotky (VHJ), které se měly rozhodující měrou podílet na řízení podniků, přičemž by se tyto jednotky podílely i na tvorbě pětiletých plánů. Ačkoliv byl směr vedoucí k jisté decentralizaci rozhodování správný, jednalo se však pouze o polovičaté řešení, které vliv socialistického plánování nijak výrazně neoslabilo. Tato polovičatost se projevila i v nedostatečné hmotné zainteresovanosti vedení podniků a jejich zaměstnanců. Celkový soubor opatření tak nebyl schopen zabránit vyhlášení zcela nereálných plánů v rámci třetí „pětiletky“, která skončila totálním krachem.⁴¹ Stranické vedení si v roce 1961, pod tíhou dosavadních neúspěchů, našlo v Rozsypalově reformě příčinu rozpadu plánu. Z tohoto důvodu došlo k odvolání Rozsypalovy reformy.⁴² Takto neslavně tedy skončil první pokus o ekonomickou reformu, která si kladla za cíl lepší využívání investičních prostředků.

V těchto ekonomických polemikách byl Kurt Rozsypal hlavním Šikovým oponentem. Nesouhlasil se zaváděním tržních mechanismů v řízení státních podniků, který by vedl k převratným změnám, včetně ničím nekontrolované liberalizaci cen. Argumentoval především tím, že stav, kdy dojde k rychlé přeměně ekonomické soustavy zřízení, jež se nebude pevně řídit centrálním plánováním, nýbrž bude plně v kompetenci samotných podniků, jejichž vedení bude reagovat na aktuální pohyb mezi nabídkou a poptávkou, nemůže být dlouhodobě udržitelný. V této souvislosti také v komisi prosazoval nadále zachování pevných, centrálně stanovených, plánovaných cen.⁴³

Tato názorová rozpolcenost, vyvolaná v jisté míře i konkurenčním soutěžením napříč komisemi, přirozeně nenapomáhala k rychlému přesvědčení vedení strany o nutnosti přijetí reformních bodů.

⁴⁰ ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta oeconomica Pragensia*. 2007, vol. 15, č. 7, s. 417 – 431.

⁴¹ Viz příloha č. 2.

⁴² ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 100.

⁴³ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 44.

Na základě ústavy z roku 1960, konkrétně na základě článku č. 4, ve kterém se píše, že : *Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek neaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence..*⁴⁴, bylo plně v kompetenci strany, v zastoupení jejího stranického vedení, rozhodnuto o přijetí dokumentu „o novém ekonomickém zřízení“.

2.2 Posouzení návrhů, vnitrostranická diskuze v KSČ

Při projednávání tohoto dokumentu si byl ústřední výbor strany vědom, pod jakým tlakem veřejnosti se právě nachází. Kritika na současný nevyhovující stav přicházela z mnoha míst, nejhlasitější z nich byla přímo z podniků, které požadovaly urychlené řešení vleklých problémů. Nastala však poněkud paradoxní situace. Členové politbyra povětšinou neměli ani základní ekonomické povědomí a tudíž vůči velmi konkrétním formulacím neměli téměř žádných připomínek. Ohnisko sporu představovala až poslední kapitola, která se týkala přímých politických zásahů do podnikového řízení, což oslabovalo podnikové vedení a často úzce souviselo s neefektivitou, která se dotýkala malé produktivity práce.⁴⁵

Plány na omezení vlivu však byly pro většinu členů politbyra, zvláště pak pro konzervativní jádro, naprosto nepřijatelné. Z tohoto důvodu byl dokument dokonce čtyřikrát poslán k přepracování. Reformní komise tak byla nucena zapracovat do poslední kapitoly vágní formulace „o vedoucí úloze strany v hospodářství“ apod. Rozhodující byl ovšem celkový obsah, ve kterém zůstaly zachovány všechny mechanismy vedoucí k odstranění direktivního plánování z centra.⁴⁶ V takto pozměněné podobě dalo předsednictvo ÚV KSČ tomuto dokumentu, který nesl název „Návrhy zásad“, souhlas. Stalo se tak 15. září 1964.⁴⁷

Podíváme-li se na datum, kdy došlo ke stranickému souhlasu s „Návrhy zásad“, pak dojdeme k zajímavému vnějšímu kontextu těchto událostí. Tento

⁴⁴ Ústava Československé socialistické republiky.[cit. 2010 – 04 – 02]. Dostupný z WWW: < http://www.psp.cz/docs/text/constitution_1960.html >.

⁴⁵ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 117.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 44.

dokument byl přijat necelých 14 dní po oficiální návštěvě N.S. Chruščova, tedy necelý měsíc před jeho nuceným odstoupením z funkce prvního tajemníka.⁴⁸

Chruščov, coby první tajemník KSSS a navíc velký propagátor ekonomických reforem, znamenal pro vedoucí představitele KSČ určitou opěrnou jistotu nastoupeného reformního kurzu. To byl jeden z hlavních důvodů proč nakonec Novotný, jež si během let udržoval s Chruščovem velmi blízké vztahy, souhlasil s nutností zavádění reforem.⁴⁹

Velmi patrná změna v Novotného proreformní náladě nastala po palácovém puči, který odstavil Chruščova od moci. Tomu se do značné míry staly osudným právě jeho proreformní plány, neboť ty ve skutečnosti znamenaly ztrátu dosavadního mocenského vlivu pro řadu středních a nižších stranických kádrů. Připočteme-li k tomu i prokazatelné neúspěchy v zavádění těchto reforem, pak zde existovaly velké tlaky, které nakonec Chruščova stály místo prvního muže země.⁵⁰

Novotný se začal obávat, že by podobný osud mohl brzy potkat i jeho. Přihlédneme-li k jeho blízkému vztahu k Chruščovovi, což jeho nový nástupce ve funkci Leonid I. Brežněv ne právě dobře nesl, pak tyto obavy měly své racionální opodstatnění. Zvláště pak, když Brežněv zrušil ihned po nástupu do funkce všechny Chruščovovy reformy z let 1962 – 1964. Oficiálním stanoviskem Kremlu tak nyní bylo odsunutí jakýchkoliv proreformních snah na neurčito.⁵¹

Z výše zmíněného důvodu lze vcelku logicky odvozovat, že pokud by došlo k projednávání „*Návrhu tezí*“ o pouhý jeden měsíc později, pak by šance na jeho přijetí byla mnohem méně pravděpodobná, než-li tomu bylo v září 1964.

To se ostatně ukázalo v lednu 1965, kdy proběhlo plánované plenární zasedání ÚV KSČ. Konzervativní jádro strany, posílené nedávnými změnami ve vedení SSSR, začalo kritizovat Novotného za jeho přílišnou ústupnost reformistům na úkor stranických zájmů. V této souvislosti zmiňuje Ota Šik především Václava Davida, tehdejšího ministra zahraničních věcí, coby nejhlásitějšího kritika Novotného postupu.⁵²

⁴⁸ Oficiální návštěva Československa proběhla ve dnech 27. 8 – 5. 9. 1964, oficiální datum jeho odstoupení bylo 16. října 1964.

⁴⁹ PRAVEC, Josef. Krása zašlého snu. *Ekonom* [online]. 2008. č. 34 [cit. 2010 – 03 – 21]. Dostupný z WWW <<http://ekonom.ihned.cz/cl-26583140-krasa-zasleho-snu>>.

⁵⁰ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad Sovětského bloku*. Praha: Oeconomica, 2009. s. 155 – 157.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 117.

Antonín Novotný, který se začal viditelně obávat o své setrvání v nejvyšších stranických funkcích, nakonec souhlasil s některými návrhy dogmatické skupiny. Nejdůležitějším z těchto ústupků bylo převzetí odpovědnosti za realizaci ekonomické reformy z teoretické skupiny na Státní plánovací komisi (SPK). Od tohoto kroku si straničtí konzervativci slibovali zdržování při procesu zavádění reformních kroků do praxe. V čele SPK byl tehdejší ministr paliv Oldřich Černík, který představoval nastupující generaci mladých, ambiciózních lidí v ÚV. Jednalo se o člověka natolik pragmatického, že ačkoliv byl coby předseda SPK, odkázán na technokratický pohled na řízení ekonomiky ze strany svého aparátu, tak se neodvážil jít nijak výrazně proti „*Návrhu zásad*“, které již tehdy měly silnou podporu mezi řadovými členy strany.⁵³

I díky Černíkově neochotě plně se podřídit konzervativnímu křídlu strany, připravila SPK soubor právních norem, které již od následujícího roku, tedy od 1.1. 1966, umožňovaly alespoň v omezeném měřítku realizovat některá konkrétní opatření, obsažená v „*Návrhu tezí*“, které schválilo plenární zasedání ÚV KSČ. V této součinnosti tak došlo k radikálnímu omezení závazných úkolů centrálního plánu z 1338 v roce 1964 na 48 v roce 1966.⁵⁴

2.3 Zavádění reformních opatření z „*Návrhu zásad*“ do praxe

Konečný návrh, který byl po několika nucených korekcích přijat na lednovém plenárním zasedání ÚV KSČ, znamenal kompromisní řešení, jež bylo za daných okolností maximem možného. Ačkoliv věcná podstata dokumentu zůstala z větší části zachována, přesto se však v přepracované verzi neobjevily některé důležité slovní formulace. Z původně předkládaného plánu tak zmizela např. zmínka o soutěživosti podniků ve stejném odvětví či o pružnosti cenové hladiny výrobků.⁵⁵

Na počátku roku 1965 rozhodla vláda, která oficiálně zodpovídala za realizaci ekonomické reformy, o harmonogramu zavádění konkrétních opatření. Jedním z nich byla směrnice pro generální přestavbu velkoobchodních cen, jejíž přípravu koordinovala skupina odborníků, jež byla jmenována vládou 30. června

⁵³ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 46 – 48.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 128.

1965.⁵⁶ V tomto směru se však jednalo o ojedinělý krok, neboť reformní tempo v následujících měsících spíše ochabovalo. Dogmatické jádro, které bylo v politbyru největším odpůrcem reform, díky svému mocenskému postavení přesvědčilo zbytek politbyra, aby se reforma nezaváděla naráz, nýbrž postupnými kroky. Z tohoto důvodu docházelo od roku 1966 k postupnému zavádění reformních opatření. Tyto fáze byly naplánovány na dobu tří let, tedy až do roku 1969, kdy se již počítalo, že úspěšně proběhne změna velkoobchodních cen.⁵⁷

Jedno z možných vysvětlení spočívá v tom, že členové ÚV pozorně sledovali kroky nového vedení v SSSR, které od počátku nebylo reformním silám příliš nakloněno. Z tohoto důvodu zvolila značná část předsednictva, Novotného nevyjímaje, vyčkávací taktiku, která měla za cíl realizaci této reformy co možná nejvíce pozdržet. Ekonomický publicista Zdislav Šulc v této souvislosti poukazuje i na psychologický vliv neúspěchu měnové reformy 1953, který vyvolával ve vedení strany obavy z jakýchkoliv razantních opatření.⁵⁸

Typickým příkladem takto zvolené zdržovací taktiky se měla stát „zkouška“ efektivity reformních opatření, jíž se mělo zúčastnit přibližně 400 předem vybraných podniků. Mnoho z nich však od projektu, přes původní souhlas odstoupilo, a tím celý tento experiment do značné míry znehodnotilo. Tyto podniky přitom argumentovaly tím, že se v metodách a obsahu práce nadřazených orgánů nic podstatného nezměnilo. I to byl jeden z důvodů, proč většina odborníků, jež se podílela na koncipování reformy, tomuto experimentu nepřisuzovala větší význam, kromě již zmíněného zdržovacího efektu. Celá záležitost však dostala nečekanou zápletku, neboť se tohoto experimentu „chytly“ sdělovací prostředky, které o něm začaly zevrubně referovat. Díky tomu každým dnem rostla společenská poptávka po ekonomických analýzách, diskuzích apod., což jednak přispívalo k prohlubování ekonomické znalosti běžných občanů a zároveň to posilovalo jejich proreformní nadšení.⁵⁹

Společnost tak vyslala zřetelný signál podpory pro další, urychlenější zavádění reformních opatření, který rezonoval i do nejvyšších stranických kruhů. Tento společenský tlak na změnu poměrů, a je třeba říci, že nejen ekonomických, měl v následujících měsících značný vliv na zformování koalice proti Novotnému. Toto

⁵⁶ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 288 – 290.

⁵⁷ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 135.

⁵⁸ ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta oeconomica Pragensia*. 2007, vol. 15, č. 7, s. 417 – 431. ISSN 0572-3034

⁵⁹ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 288 – 290.

mocenské křídlo bylo velice široké, neboť v něm vystupovaly zcela odlišné názorové proudy. Zastoupeni zde byli lidé, kteří pod tlakem veřejného mínění skutečně pomýšleli na rozsáhlé celospolečenské přeměny, ale i ti členové ÚV, kteří jen chtěli dosáhnout kosmetických změn zdiskreditovaného režimu, a osoba prvního tajemníka Antonína Novotného se jim zdála být vhodná jako „obětní beránek“, který by na čas umlčel nespokojenou veřejnost.⁶⁰

Na XIII. sjezdu strany, který se konal v Průmyslovém paláci v Praze od 31.5 – 4.6 1966, ještě tato „protinovotnovská“ opozice nedisponovala takovou silou, aby mohla v nejbližší době sesadit Antonína Novotného z nejvyšší stranické funkce. Přesto byl tento sjezd ve znamení prvního otevřeného střetu mezi mocenskou klikou kolem Antonína Novotného a „teoretickou frontou“, kterou personálně navenek reprezentoval Ota Šik. Teoretická skupina Státní komise pro organizaci a řízení, v jejímž čele Šik od počátku stál, projevovala čím dál větší znepokojení s četnými omezeními a neochotou k zavádění reforem ze strany centrálních plánovačů. Z tohoto důvodu podal Šik na sjezdu, jako jeden z prvních, přihlášku do diskuze, kde chtěl poukázat na překážky, které byly reformátorům od počátku ze strany vedení kladeny. Zřejmě z osobního popudu Novotného se však Šikův referát stále nedostával do pořadí diskutujících, což vyvolávalo mezi delegáty sjezdu velké rozčarování a pochybnosti. Šik dostal slovo až coby poslední diskutující v závěrečný den sjezdu. Jeho referát, jež se dotkl i nutnosti demokratizace v politické sféře, vzbudil natolik kladný ohlas, že byl doprovázen neutuchajícím několikaminutovým potleskem, který měl demonstrativně ukázat reformní smýšlení naprosté většiny delegátů sjezdu.⁶¹

V nastalé situaci je třeba analyzovat některé zprvu méně významné momenty. První z nich byla změna postojů některých členů ÚV, především pak Drahošíra Koldera. Ten byl ještě na počátku 60. let pro Novotného, coby tajemník a předseda ekonomické komise ÚV, jedním z nejloajálnějších členů v ústředí strany. Kolder byl však jeden z těch členů politbyra, který neváhal pro udržení svých mocenských pozic pomyslně hodit Novotného přes palubu. Tato změna postoje se prvně projevila ještě před sjezdem, v březnu 1966, kdy ekonomická komise ÚV KSČ pod vedením Koldera přijala na svém zasedání dokument nazvaný „*Principy urychlené realizace nového řídicího způsobu*“, který byl vypracovaný Šikovou

⁶⁰ HAVLÍČEK, Dušan. *Jaro na krku: Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. s. 32.

⁶¹ ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta oeconomica Pragensia*. 2007, vol. 15, č. 7, s. 417 – 431.

teoretickou skupinou. Jak sám název napovídá, tak hlavním smyslem tohoto dokumentu byla snaha co nejrychleji uvést reformu do praxe. Z textu dokumentu se dá vyvodit jasný závěr o nutnosti zavést novou ekonomickou soustavu jako celek a nikoliv pomocí postupných dílčích změn⁶², což se dalo chápat jako první políček zdržovací taktice Novotného. Kolderovi se navíc podařilo tento dokument prosadit jako věcný podklad pro XIII. sjezd strany.

Nejmarkantněji byla tato změna Kolderova postoje patrná na právě probíhajícím sjezdu strany. Z osobních rozhovorů mezi Novotným a Šikem vyplynulo na povrch, že byl Kolder jedním z členů politbyra, kteří tlačili na Novotného, aby dal souhlas s vystoupením Šika. Novotného nakonec přesvědčila Kolderova argumentace tím, že *„není možné přijmout usnesení o dalším vývoji hospodářské reformy a zároveň nepustit ke slovu vedoucího komise, která reformu vypracoval.“*⁶³

Druhým, možná klíčovým momentem pro budoucí sled událostí, pak byla přítomnost mnoha zahraničních delegací, včetně té sovětské, v čele s Leonidem I. Brežněvem. Ota Šik ve svých pamětech vzpomíná na reakci sovětské delegace takto: *„dole tleskal celý sál a nahoře sedělo předsednictvo, Novotný a Brežněv uprostřed s kamennými ledovými obličejí. Když jsem šel z pódia, zahlédl jsem, že na krajích někteří z předsednictva začali také tleskat, ale pak se rychle orientovali podle středu a „zkameněli“ také. Byl to nepřehlédnutelný výraz protestu celé strany proti stranickému vedení a především proti Novotnému. Na Brežněvovi bylo vidět, že ho to šokovalo – ani on něco podobného ještě nezažil.“*⁶⁴

Po sjezdu se Antonín Novotný dostal do svízelné situace, neboť byl ze všech stran terčem neustálé kritiky. Ta namířená „zprava“ ho vinila za přílišné obstrukce při zavádění reformy, ta namířená „zleva“ ho vinila z pravého opaku. K tomu všemu se přidala i kritika zvenčí, především ze SSSR, kde se po nástupu Brežněva zcela vytratilo proreformní pochopení.

Na druhé straně právě skončený sjezd ukázal, že je mezi delegáty dostatečná podpora pro další uskutečňování procesu modernizace společnosti a státu. V následujícím roce 1967 došlo, díky uplatňování „Zásad urychlené realizace nové soustavy řízení“, k mnoha převratným změnám. Předně došlo od 1.1. 1967 k přestavbě cenového systému, kdy byly zavedeny tři kategorie cen. Pevně stanovené ceny se měly

⁶² KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 294.

⁶³ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 139.

⁶⁴ Tamtéž.

týkat základních životních potřeb obyvatelstva (řadily se sem např. hlavní zemědělské produkty), volné ceny měly platit tam, kde se již podařilo vytvořit konkurenční prostředí (např. módní průmysl). Limitované ceny měly být stanoveny formou dohody mezi dodavateli a odběrateli v mezích centrálně určených limitů. Takto provedená strukturální přestavba cen měla být nezbytným předpokladem pro uplatnění jednoho z pilířů reformy – jednotných odvodů. Tyto odvody se daly rozdělit do čtyř základních kategorií. První z nich byl odvod z hrubého důchodu podniku, tedy tržby po odečtení materiálových nákladů a odpisů. Druhou pak byl odvod ze základních fondů, třetím pak byl odvod ze zásob. Posledním, čtvrtým, pak byl tzv. stabilizační odvod z mezd, který měl zabránit rychlejšímu růstu mezd oproti růstu produktivity práce, jako tomu často bylo v předcházejících letech.⁶⁵

Potřebné finanční prostředky pro další rozvoj by podniky získávaly především z vlastních zdrojů, v případě, že by tyto zdroje nepokrývaly veškeré výdaje, měl se příslušný podnik obrátit s žádostí o přidělení úvěru od Státní banky. Ta by úvěry poskytovala na základě transparentního výběrového řízení s přesným datem splatnosti.⁶⁶ Toto opatření se v podstatě shodovalo s již dříve publikovanými návrhy teoretické skupiny. Rozdíl byl snad jen v tom, že předcházející návrhy počítaly s vydělením úvěrových bank od Státní banky.

Cenová přestavba, která již počítala s výše zmíněnými podnikovými odvody (daněmi), znamenala zvýšení velkoobchodních cen v průmyslu a dopravě v průměru o 29 – 30 % . Tato rozsáhlá operace však ještě nepočítala se zavedením jednotné sazby daně z obratu, která by vedla k propojení velkoobchodních a maloobchodních cen, což by posílilo přímý vliv poptávky na nabídku. S tou se počítalo až ve druhé etapě cenové reformy, která měla proběhnout nejdříve v průběhu roku 1967.⁶⁷

Tato rychlá přestavba cenové hladiny však v následujících měsících vykazovala i některé negativní jevy. Tím nejviditelnějším se stal výpadek příjmů do státního rozpočtu na úkor podniků, kterým mnohonásobně stoupl zisk (více než 7mld Kčs). Z obavy z toho, aby vedení podniků nepoužilo tyto finanční rezervy proti opatřením vlády, tj. aby nedotovalo neefektivní výroby, s jejichž likvidací se již počítalo, vláda rozhodla o rychlém administrativním kroku, který by tyto disproporce

⁶⁵ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 48 – 49.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž.

vyřešil. Vláda tak na svém zasedání 7. července 1967 přijala protiinflační opatření č. 225 a 228, čímž odčerpala část těchto podnikových zisků.⁶⁸

Tyto nečekané potíže byly vítanou záminkou pro odpůrce reformy, kteří prosazovali opětovně posílení centrálního řízení ekonomiky, které by se vyvarovalo těmto „veletočům“. Na druhé straně stáli zastánci dalšího rozvíjení reformy, sdružení kolem Ekonomického ústavu ČSAV, kteří požadovali odstranění vynucených kompromisů. Ve své kritice, vědomi si své popularity u veřejnosti, se dokonce nebáli veřejně jmenovat instituce, včetně komunistického vedení, jež úspěšnosti reformy všemožně zabraňuje.⁶⁹

Nejpozději od poloviny roku 1967 bylo jasné, že v nejbližší době dojde ke střetu mezi reformněji naladěnými členy strany a konzervativní dogmatickou stranickou skupinou.

2.4 Dubčekův vzestup, Novotného pád.

Od XIII. sjezdu strany v létě 1966 došlo ke stupňování zápasu o politickou moc ve vrcholných orgánech strany. Antonín Novotný, vědom si nutnosti získat na svou stranu dogmatické konzervativní síly, vyhlásil tažení proti přílišnému liberalismu ve straně a společnosti. Proreformní poptávka společnosti však již nedovolovala stranickému vedení ustoupit z této nastolené cesty, což se plně projevilo na IV. sjezdu spisovatelů v červnu 1967. Tento sjezd se konal ve vzrušené atmosféře, v které zazněly velmi kritické připomínky k monopolistickému, totalitnímu způsobu vlády jedné strany. Rozruch mezi delegáty sjezdu vyvolaly především diskusní příspěvky spisovatelů Ivana Klímy, Václava Havla, Ludvíka Vaculíka, Milana Kundery, Pavla Kohouta či redaktora Literárních novin Antonína Jaroslava Liehmy.⁷⁰

Krátký úryvek z referátu Ludvíka Vaculíka, v němž se dotýká nejpalčivějších morálních problémů uplynulé doby, dobře ilustruje jak otevřeně tato diskuze probíhala. *„Umění se tedy nemůže vzdát kritiky vlád, protože vlády, jaké jsou, jaké mají způsoby, jsou výtvorem kultury národů. Když se o tomto období (myšleno období let 1948 - 1967) mluví, hledá se vysvětlení, proč jsme ztratili tolik morálních*

⁶⁸ KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. s. 296 – 297.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956- 1968: Společnost a moc*. Brno: Barrister &Principal, 2008. s. 514 – 516.

i hmotných sil, proč jsme hospodářsky zaostali, říkají vládnoucí kruhy, že to bylo nutné. Myslím si, že z hlediska nás všech to nutné nebylo, že to bylo snad nutné pro duševní vývoj orgánů moci, jež v podstatě donutily i všechny zastánce socialismu, aby tímto vývojem prošli s nimi. Je třeba vidět, že za dvacet let nebyla u nás vyřešena žádná lidská otázka...“⁷¹

Na tomto sjezdu byl přítomný, coby vedoucí delegace, i předseda ideologické komise ÚV KSČ Jiří Hendrych, který byl po celá šedesátá léta chráněncem Antonína Novotného a požíval tak neoficiálního titulu druhého muže strany. Již po prvním dnu došlo k rychle svolané schůzi politbyra, kde Hendrych spolu s Novotným vyvíjeli nátlak na ostatní členy, aby byla přijata rozsáhlá opatření namířená proti rebelujícím spisovatelům. Proti tomu se ostře postavila část členů ÚV, mezi nimi i Drahomír Kolder, Oldřich Černík či Jaromír Dolanský, kteří nechtěli dát tomuto návrhu svůj souhlas. Konzervativní křídlo kolem Novotného však ještě disponovalo dostatkem hlasů, aby byl tento návrh přijatý. Nejhlasitější kritici sjezdu tak byli exemplárně potrestáni. Klíma, Vaculík a Liehm byli ze strany okamžitě vyloučeni, Kundera spolu s Kohoutem dostali důtku s výstrahou.⁷²

Novotný, vědom si oslabení své pozice, projevoval ve svém jednání častou nervozitu, ze které pramenila jeho nerozhodnost a fatální chyby. Zřejmě největším politickým přehmatem se pak staly jeho slovní výpady vůči čelním slovenským představitelům strany, během jeho letní návštěvy Slovenska. V jednom ze svých projevů, který se odehrál v Martině, velmi ostře kritizoval opuštění třídních pozic v personální politice, což vedlo na Slovensku k obsazování některých vedoucích funkcí nestraníky.⁷³

Tyto rozpory se projevíly i během zasedání ÚV KSČ, jež se zabývalo postavením strany ve společnosti. Na tomto jednání, které se konalo ve dnech 30 – 31. října 1967, se o dosavadní činnosti strany kriticky vyjádřilo hned několik členů ÚV, mezi nimi i Alexander Dubček. Ten byl z titulu své funkce od roku 1963 prvním tajemníkem Komunistické strany Slovenska (KSS). Novotný, který poslední dobou projevoval hysterické reakce vůči jakékoliv kritice své osoby, osočil při debatě Dubčeka a s ním i celé vedení KSS z buržoazního nacionalismu, který má za cíl oba národy proti sobě poštvat. To byla zřetelná narážka na politický proces se skupinou

⁷¹ Tamtéž

⁷² ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 147 – 149.

⁷³ Tamtéž.

kolem Gustáva Husáka a Laca Novomeského, jež byla taktéž obviněna z buržoazního nacionalismu.⁷⁴

Díky této nešikovné kritice se tak podařilo dostat vnitrostranickou kritiku do polohy možného česko-slovenského konfliktu, čímž si Novotný proti sobě poštlal nejen většinu slovenských, ale i značnou část českých členů ÚV. Jednalo se především o tajemníky dvou velkých moravských krajů, prvním z nich byl Josef Špaček z Brna, druhým pak byl Oldřich Voleník z Ostravy. K ostré kritice Novotného počínání se ještě připojili František Kriegel a František Vodsloň, kteří kritizovali především nedemokratické proudy uvnitř strany, díky kterým může KSČ do budoucna ztratit své výsostné postavení ve společnosti.⁷⁵

Proti Novotnému vystoupilo veřejně 8 členů ÚV, další nespokojené členy zastavilo až ukončení schůze a přijetí rezoluce, že se ÚV bude spornými body zabývat i na svém dalším prosincovém zasedání.⁷⁶ Zhruba následující měsíc tak bylo zřejmé, že se bude mezi nespokojenými členy strany hledat většina hlasů, která by umožnila sesadit Novotného z funkce prvního tajemníka strany.

Ještě před prosincovou schůzí ÚV se Novotný pokoušel získat pro svou politiku ostrého kurzu podporu Moskvy. Sovětské vedení sice pohlíželo na společenské přeměny posledních měsíců se značnou nedůvěrou, zároveň se však nechtělo jasně přiklonit na Novotného stranu. Svou úlohu zde zřejmě sehrála i osobní rovina vztahů mezi Brežněvem a Novotným, která pramenila z událostí roku 1964 (zevrubněji jsem se tomuto tématu věnoval v první kapitole). Přesto se sovětské politbyro rozhodlo, že po urgenci Novotného vyšle do Prahy generálního tajemníka L.I. Brežněva, který měl za úkol vyhodnotit situaci uvnitř ÚV KSČ. Brežněv přiletěl do Prahy na dvoudenní návštěvu, která se odehrála mezi 8–9 prosincem 1967. Během této návštěvy promluvil s několika členy komunistického vedení, mezi kterými byli zástupci obou táborů. Po sérii těchto rozhovorů dospěl Brežněv k přesvědčení, že jsou rozpory uvnitř KSČ mnohem vážnější podstaty, než-li si sovětské vedení dokázalo zprvu představit. Ačkoliv si sovětské vedení velmi přálo, aby byl nastávající

⁷⁴ V 60. letech Novotný, coby již první tajemník strany a prezident, všemožně oddaloval veřejnou rehabilitaci této skupiny, což způsobilo, že byla tato skupina omilostněna až mezi úplně posledními. Po Husákově omilostnění, které Novotný sám podepsal, si však vymohl, aby Husák po svém návratu nemohl vykonávat žádnou vedoucí stranickou funkci. Díky tomu si v osobě Husáka vypěstoval svého největšího nepřítele, který stál na počátku podněcování odporu proti pražskému centralismu a speciálně proti Novotnému.

⁷⁵ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 154 – 155.

⁷⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. s. 9.

demokratický proud uvnitř KSČ co nejvíce upozaděm, tak přesto nepřišlo s žádným osobním návrhem na řešení nastalé situace. Sovětské vedení však vyslalo zřetelný signál, že se apriori nebrání myšlence na oddělení funkcí prvního tajemníka strany a prezidenta republiky. Důkazem tohoto stanoviska se stalo, dnes již známé, Brežněvovo pražské prohlášení: „Éto vaše dělo! (Je to vaše věc!).“⁷⁷

Po Brežněvově odjezdu došlo k očekávanému a ostře sledovanému jednání předsednictva ÚV KSČ, které zasedalo po tři dny, mezi 11- 13. prosincem. Hlavním bodem jednání byla kumulace nejvyšších funkcí v jedné ruce, proti které ostatně vystupovali všichni členové předsednictva. Rozdíl byl v načasování, neboť kritici Novotného chtěli tyto funkce oddělit okamžitě, naopak jeho zastánci chtěli pozdější oddělení obou funkcí, přičemž poukazovali na nutnost dohody s Moskvou. Během ostré výměny názorů se situace vyprofilovala tak, že pro okamžité oddělení funkcí hlasovalo pět členů (Oldřich Černík, Jaromír Dolanský, Alexander Dubček, Jiří Hendrych a Drahomír Kolder). Stejný počet, tedy také pět členů, však hlasovalo proti tomuto návrhu (Michal Chudík, Bohuslav Laštovička, Jozef Lenárt, Otakar Šimůnek a sám Antonín Novotný). Z důvodu patové situace bylo jednání předsednictva přesunuto na 19. prosince, přičemž pokračovalo i následující dva dny. Po zdlouhavých zákulisních jednáních došlo k opakovanému hlasování, při kterém se 7 členů předsednictva přiklonilo k okamžitému oddělení funkcí. Pod tímto tlakem se Novotný rozhodl dát svou funkci k dispozici. Po této rezignaci došlo ke shodě na ustavení konzultativní skupiny, která se měla podílet na hledání nástupce Antonína Novotného. S tímto závěrem došlo k opětovnému přerušení schůze, neboť padl z konzervativních kruhů požadavek na přesunutí schůze z důvodu blížících se Vánočních svátků až na počátek ledna. V té chvíli si málokdo z reformního křídla dokázal představit, jaký urputný boj o svůj post ještě Antonín Novotný svede.⁷⁸

První lednové zasedání, jež se konalo 2. ledna, ukázalo, že shoda mezi předsednictvem ÚV a navolenou konzultativní skupinou na jmeně nového prvního tajemníka nebude vůbec snadná. Novotný a s ním i zbytek jeho přívrženců chtěli této nenadálé situace využít ve svůj prospěch tím, že navrhovali pozdější realizaci tohoto opatření. Situace mezi 3 - 5. lednem 1968 byla ve znamení neustávajících jednání mezi různými mocenskými klikami uvnitř KSČ, které nakonec vedly ke shodě na

⁷⁷ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. s. 10 – 11.

⁷⁸ Tamtéž.

jediném přijatelném kandidátovi, kterým se zdál být Alexander Dubček. Ten byl také následnou volbou jednomyslně přijat.⁷⁹

Zdlouhavý proces volby Alexandra Dubčeka prvním tajemníkem strany zmiňují ve svých pamětech jak Ota Šik, tak i Lubomír Štrougal. Oba se vzácně shodují na faktu, že Dubčekovo jméno padlo na závěr jednání, coby kompromisní řešení, které mělo uklidnit rozjitřené vztahy uvnitř ÚV. Štrougal navíc v této souvislosti zmiňuje i úvahu o preferování slovenského představitele slovy: „ *z celkové atmosféry jednání, poznamenané různými stanovisky o vztazích Čechů a Slováků, však vyplývalo, že při řešení personálních změn by bylo vhodné vzít v úvahu či dokonce preferovat slovenské představitele. Myslím, že takové uvažování nebylo možné v té náhlé vytvořené situaci ignorovat. I to přispělo k volbě A. Dubčeka prvním tajemníkem ÚV.* “⁸⁰

Před Novotného nástupcem, ať už by se jím býval stal kdokoliv, stály těžké úkoly. Ty spočívaly jednak v přípravě a důsledné realizaci reformních opatření, jež by přinesly modernizaci ve fungování státního aparátu a zároveň by tím zastavily prohlubující se zaostávání Československa vůči vyspělým státům. Největší úkol, který stanul před Dubčkem, viděno optikou dneška, však bylo obhájení správnosti tohoto postupu před ostatními státy RVHP, především pak před Sovětským svazem.

2.5 Obrodný proces

Boj o budoucí podobu předsednictva ÚV KSČ byl natolik důležitý, že odsunul jiná, do té doby ožehavá témata, na vedlejší kolej. To se samozřejmě dotýkalo i zavádění ekonomických opatření, která nabrala několikaměsíční zpoždění.

Na počátku dubna 1968 však došlo k přelomovému zasedání ÚV KSČ, které bylo veřejností velmi ostře sledováno. Liberální proreformní křídlo upevnilo v průběhu této schůze své pozice, když prosadilo většinu svých lidí do nově zvoleného předsednictva, čímž také získalo většinu pro důležitá hlasování. V novém předsednictvu tak zasedli: František Barbíbek, Vasil Biľak, Oldřich Černík, Alexander Dubček, Drahomír Kolder, František Kriegel, Jan Piller, Emil Rigo, Josef Smrkovský, Josef Špaček a Oldřich Švestka. Z této skupiny se vyprofilovala menšina konzervativců (Biľak, Kolder, Švestka, plus tajemník ÚV Alois Indra), kteří sice

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epoque, 2009. s. 150 – 151.

podporovali polednový vývoj, ale nesouhlasili s obrodným procesem a reformní politikou.⁸¹

Na tomto plénu byl 5. dubna 1968 přijat *Akční program KSČ*, což byl reformně laděný text, který si kladl za cíl zdůvodnit nutnost hlubokých přeměn ve všech oblastech společenského života po následující dva roky.⁸²

Kapitola nazvaná „Národní hospodářství a životní úroveň“ naprosto přesně pojmenovala nejvýznamnější chyby posledních let, které zapříčinily průtahy v prosazování ekonomické reformy. V této kapitole se tak píše: „... v *hospodářské politice tak nadále panuje systém ochranářství ekonomické zaostalosti, spojený s cenovou, subvenční, dotační politikou a hlavně se systémem přírážek v zahraničním obchodě. Nepřehledná spleť ochranářství vytváří podmínky, v nichž mohou existovat a v řadě případů jsou preferovány podniky neefektivní, nekvalifikovaně řízené, zaostalé. Natrvalo není možné otupovat hospodářskou politiku tím, že se bere těm, kdo pracují dobře, a dává těm, kdo pracují špatně. Proto je nutno objektivizovat hodnotové vztahy tak, aby rozdíly v důchodové situaci mezi podniky vyjadřovaly skutečné rozdíly v jejich hospodaření. Natrvalo není ani politicky správné, aby na neefektivnost doplácel spotřebitel prostřednictvím cen, daní i nepřímo přes různé fronty odčerpávání prostředků z efektivních podniků.*“⁸³

Politická vůle k proreformně laděné politické linii však nebyla manifestována jen programovými tezemi, ale i významnými personálními změnami na úrovni vlády. V čele nově jmenované vlády stanul Oldřich Černík, který úzce kooperoval s pěticí místopředsedů vlády na reformním programu. Jedním z této pětičky byl Ota Šik, který měl na starosti ekonomickou reformu. Samo toto jmenování mělo značnou symboliku nastávajících změn, neboť se do vysoké vládní pozice dostal člověk, který byl nejen ředitelem Ekonomického ústavu Akademie věd, ale i trpěným vůdcem teoretické skupiny SKŘO, o jejíž „vyšachování“ se dogmatické síly pokoušely po mnoho předcházejících let.⁸⁴

Výše zmíněné výměny ve vedoucích funkcích měly svůj konkrétní dopad na uvolnění cenzurních opatření ve sdělovacích prostředcích. Změněný styl informování

⁸¹ EMMERT, František. *Rok 1968 v Československu*. Praha: Vyšehrad, 2007. s. 18 – 19.

⁸² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. s. 17.

⁸³ *Akční program KSČ*. [cit. 2010 – 04 – 05]. Dostupný z WWW: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf .

⁸⁴ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 51.

o politických událostech, ve kterých nechyběly obsáhlé kritiky na předchozí politiku KSČ, znamenal zvýšený zájem o politické dění mezi normálními lidmi. Na každou tvrdou kritiku dosavadních totalitářských stranických postupů navazoval slib nápravy. Novou vizí a zároveň heslem, které se vyskytovalo v mnoha dobových článcích, se stalo slovní spojení „socialismus s lidskou tvář“, což mnoho čtenářů chápalo jako přiznání faktu, že budování socialismu do této chvíle svou lidskou stránku nenašlo.⁸⁵

Tyto, na socialistické poměry převratné změny, byly samozřejmě bedlivě sledovány v okolních sovětských satelitech. Obavy z radikalizace svého vlastního obyvatelstva a růstu společenské poptávky po demokratizaci veřejného života vedly nejvyšší představitele Německé demokratické republiky a Polské lidové republiky, jmenovitě Waltera Ulbrichta a Władysława Gomułku, k silicímú tlaku na L.I. Brežněva, aby podnikl vůči Československu odvetná opatření. K tomuto tlaku se navíc později přidali i vůdcové maďarských a bulharských komunistů: János Kádár a Todor Živkov. Sdružení těchto pěti zemí, tedy SSSR, NDR, Polska, Maďarska a Bulharska, které vstoupilo do dějin pod názvem „varšavská pětka“, spatřovalo v připravované ekonomické reformě návrat ke kapitalistickému zřízení, jakékoliv demokratizační úsilí uvnitř KSČ pak vidělo optikou „příprav ke kontrarevoluci“.⁸⁶

Menšina konzervatistů, která se v létě 1968 nacházela v ÚV, poskytla formou tzv. *Zvacího dopisu* sovětskému vedení vhodnou záminku k provedení invazní akce. V tomto otevřeném dopise, který je adresován přímo L.I. Brežněvovi se mj. píše toto: *„Náš v podstatě zdravý polednový demokratický proces, náprava chyb a nedostatků minulosti i celkové politické řízení společnosti se vymykají postupně ústřednímu výboru strany z rukou. Tisk, rozhlas a televize, které jsou prakticky v rukou pravicových sil, ovlivnily veřejné mínění natolik, že se do politického života naší země začínají nyní bez odporu veřejnosti zapojovat živly nepřátelské straně. Rozněcují vlnu nacionalismu a šovinismu a vyvolávají antikomunistickou a protisovětskou psychózu... V této těžké situaci se obracíme na vás, sovětské komunisty, vedoucí představitele KSSS a SSSR, s prosbou o poskytnutí účinné podpory a pomoci všemi prostředky, které máte k dispozici. Jedině s vaší pomocí lze dostat ČSSR z hrozícího nebezpečí*

⁸⁵ EMMERT, František. *Rok 1968 v Československu*. Praha: Vyšehrad, 2007. s. 9.

⁸⁶ EMMERT, František. *Rok 1968 v Československu*. Praha: Vyšehrad, 2007. s. 19 – 25.

*kontrarevoluce...*⁸⁷ Podepsáno Aloisem Indrou, Drahomírem Kolderem, Oldřichem Švestkou, Antonínem Kapkem a Vasilem Biřákem.

⁸⁷ *Zvací dopis*. [cit. 2010 – 04 – 05]. Dostupný z WWW:
<<http://www.just.wz.cz/view.php?cisloclanku=2005010119>>.

3 Invaze, konec všech nadějí?

3.1 Politické důsledky 21. srpna na ekonomickou reformu

Necelý půlrok, který uběhl od jara do srpna 1968, byla příliš krátká doba na to, aby se podařilo dosáhnout všech vytyčených cílů, které byly obsaženy v Akčním programu strany. Mezinárodní tlak, kterému bylo československé vedení nuceno po celé jaro čelit, se v negativním světle podepsal i na pozdržení různých administrativních opatření na podporu připravovaných reforem. Za čtyři měsíce svého fungování tak Šikovo oddělení na předsednictvu vlády nestačilo vypracovat dva velice důležité dokumenty. Prvním z nich bylo připravení základní analýzy hospodářského vývoje pro rok 1968, druhým dokumentem bylo vykreslení základní koncepce hospodářské politiky a vývoje řídicích systémů pro nejbližší roky.⁸⁸

Vpád vojsk Varšavské smlouvy, který proběhl 21. srpna 1968, tak znamenal přerušení tohoto slibně se rozvíjejícího procesu. Načasování invaze do období letních dovolených zastihlo část politické garnitury naprosto nepřipravenou, což se následně projevilo na špatné vzájemné koordinaci jejích kroků. To se týkalo i místopředsedy vlády Oty Šika, který trávil v srpnových dnech svou dovolenou v Jugoslávii. Pro sovětské vedení, které spojovalo ekonomickou reformu s restaurací kapitalismu, nebylo akceptovatelné, aby Šik po svém návratu nadále vykonával funkci na předsednictvu vlády. Vzhledem k tomu, že mu pookupační režim nenabídl dostatečné záruky bezpečného návratu do vlasti, rozhodl se Šik zůstat v Jugoslávii, odkud se posléze přesunul do Švýcarska, kde se uchýlil do exilu. Zde od roku 1970 působil coby profesor srovnávacích ekonomických teorií na univerzitě v Basileji a na Vysoké škole hospodářských a sociálních věd v St. Gallenu.⁸⁹

V prvních měsících po okupaci země převládala u mnohým reformátorů jakási matná naděje, že se za jistých okolností, byť s velkými korekcemi, může pokračovat v reformní politice. To se týkalo i ekonomického úseku vlády, který i přes Šikovu absenci nadále počítal s pokračováním nastoupeného kurzu. Skupina dvanácti ekonomických expertů, kteří pocházeli z Ekonomického ústavu Československé

⁸⁸ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 182.

⁸⁹ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 54 – 55.

akademie věd, národohospodářského sekretariátu předsednictva vlády, a z Vysoké školy politické, v této souvislosti připravila další „*Náčrt základní koncepce ekonomické reformy*“. Tento dokument, který mj. počítal s emitováním různých cenných papírů, včetně státních, bankovních a podnikových akcií, měl za cíl celkově zpřehlednit reformní projekt, který by se uplatnil v programu budoucí hospodářské politiky v Československu. Tento „náčrt“ se sice promítl do návrhu zákona o podniku, vzhledem k vnějším okolnostem však nedošlo k jeho projednávání a tak tyto teze zůstaly pouze na papíře.⁹⁰

Naděje na pozvolné pokračování reformního kurzu vzala definitivně za své během zasedání ÚV KSČ v dubnu roku 1969. Na tomto zasedání došlo k změně politického kurzu, kdy se k moci dostala konzervativní skupina, která se již dříve podepsala pod tzv. *Zvací dopis*. Do čela této skupiny se však překvapivě nedostal nikdo z výše zmiňovaných signatářů tohoto dokumentu, nýbrž osoba, která byla před 21. srpnem 1968 počítána k centristům či dokonce k umírněným reformátorům – Gustáv Husák. Ten kolem sebe soustředil nové stranické křídlo, do něhož patřili jak konzervatisti, tak i odpadlí reformátoři.⁹¹

3.2 *Personální čistky*

V prvních pookupačních letech docházelo dalekosáhlým personálním změnám, které se netýkaly jen nejvyšších státních či stranických orgánů. Tyto masové čistky se nevyhnuly ani ekonomickým ústavům, na jejichž půdě od počátku vznikaly plány na ekonomickou přeměnu systému

Z této skupiny byl přirozeně nejvíce postižen Ekonomický ústav ČSAV, neboť byl personifikován s osobou Oty Šika, který tento ústav dlouhá léta vedl. Z ekonomického ústavu tak museli postupně odejít téměř všichni pracovníci, kteří pracovali na vypracování podkladů pro nastartování ekonomické reformy. Jmenovitě se jednalo Čestmíra Kožušníka, Otakara Turka, Bedřicha Komendu či Karla Koubu, kteří museli vykonávat po celé období normalizace méně kvalifikovanou práci.⁹²

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ NAVRÁTIL, Jaromír; VONDROVÁ, Jitka. *Komunistická strana Československa: Normalizace* [listopad 1968 – září 1969]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. s. 308 – 310.

⁹² ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. s. 105.

O vysoké odborné způsobilosti mnoha členů tohoto týmu svědčí i fakt, že dva z nich, jmenovitě Jiří Kosta a Bedřich Lovčik, našli své uplatnění v prestižních západoevropských institucích. Jiří Kosta působil coby profesor na univerzitě Johanna Wolfganga Goetheho ve Frankfurtu nad Mohanem, Bedřich Lovčik pak vedl vídeňský Institut pro mezinárodní hospodářská srovnání.⁹³

Tyto rozsáhlé personální čistky neznamenal jen rozprášení reformního týmu a celé jeho koncepce, ale dotkly se v negativním smyslu i vývoje ekonomického myšlení. V roce 1970 započala razantní kampaň proti revizionismu, která měla za cíl skandalizaci teoretické skupiny kolem Oty Šika. Jako důkaz mnohých obvinění byly z kontextu utržené věty, pojednávající o tržních principech ve fungování ekonomiky a samosprávném postavení podniků, což bylo považováno za útok na „všelidové vlastnictví“.⁹⁴

Celá záležitost však měla bizarní pokračování, neboť po ostré kritice a stažení většiny odborných „revizionistických“ textů, chyběly na vysokých školách domácí texty, o které by se tato propaganda mohla nadále opírat. Z tohoto důvodu se na počátku sedmdesátých let vyučovalo za pomoci rychlých překladů sovětských učebnic, ty byly po následující roky postupně nahrazeny novými domácími texty.⁹⁵

3.3 Počátek normalizace

Nové stranické vedení v čele s prvním tajemníkem Gustávem Husákem zahájilo záhy po svém zvolení zcela nový politický kurz, který je dnes všeobecně označován jako tzv. normalizace. Toto nové politické vedení stalo před důležitým rozhodnutím, jak se postavit k rozběhlé ekonomické reformě.

Mzdový skok, který pocítili obyvatelé od poloviny roku 1968, byl dán nejen bouřlivými politickými událostmi, ale i volnou tvorbou cen, čímž chtěla první Černíkova vláda snížit objem státem poskytovaných dotací k udržení stále hladiny nízkých cen. Nové Husákovo vedení si nemohlo dovolit sociální nespokojenost, kterou nastoupená ekonomická přeměna nemohla vyloučit. To byl jeden z hlavních důvodů

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu(České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. s. 55 – 56.

⁹⁵ Tamtéž.

(pomineme-li tlak z Moskvy), který vedl vedení strany k likvidaci celé ekonomické reformy⁹⁶.

Toto rozhodnutí tak v podstatě znamenalo návrat hospodářského, ale i celého společenského systému, zpět do období padesátých let. Tento stav vyvolal rychlý návrat k dirigistickému centrálnímu plánování ekonomiky, včetně privilegovaného postavení těžkého průmyslu oproti ostatním odvětvím. Přes celou řadu společných prvků zde však přeci jen existoval jeden významný rozdíl. Nová politická garnitura daleko více upřednostňovala udržení a postupný růst životní úrovně svých obyvatel, coby hlavní nástroj k udržení svých mocenských pozicí.⁹⁷

Jakási nepsaná společenská smlouva mezi běžnými občany a vedením KSČ spočívala v jednoduché matematické rovnici, kdy základní loajalita občana k režimu byla vykoupena základními materiálními statky. Tato dohoda trvala nerušeně celých dvacet let až do listopadu 1989.

3.4 Hra na kdyby

Ve světle dnešních poznatků je velice obtížné pokusit se o predikci vývoje ekonomické reformy, za předpokladu, že by nedošlo k intervenci vojsk Varšavské smlouvy. Na některých impulsech, které se začaly projevovat v průběhu roku 1968 a v roce následujícím, lze ale vypožorovat, jakým možným směrem by se vývoj nadále ubíral.

Pozitivní trendy v tomto ohledu zaznamenal především vývoj v sociální oblasti, neboť výrazná redukce neefektivně vynakládaných investičních prostředků do výroby umožnila navýšení finančních zdrojů do terciární sféry, tedy do zdravotnictví, školství či sociálního zabezpečení. Ve státním rozpočtu pro rok 1969 se tak počítalo s navýšením neinvestičních nákladů do školství o 12 %, zdravotnictví o 8,7 % a sociálního zabezpečení o 19,9 %. Vláda se navíc zavázala výrazně navýšit státní podporu pro bytovou výstavbu, která byla do té doby naprosto nedostačující. V rozpočtu tak bylo rozvoji bytové výstavby vyčleněno o zhruba 10 mld. Kčs více.⁹⁸

⁹⁶ KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. s. 60-61.

⁹⁷ Tamtéž

⁹⁸ KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. s. 46-47.

Pakliže by vláda pokračovala v postupném a důsledném dodržování hlavních tezí ekonomického programu, pak by se v průmyslové výrobě mohl realizovat následující ideální scénář. Příslušný podnik, který by chtěl být konkurenceschopný a ekonomicky tak přežít, by se musel ucházet o důvěru potenciaálních spotřebitelů ve volné soutěži. Tato soutěživost by podniky nutila neustále zvyšovat svůj inovační potenciál, což by se projevilo ve zvýšené kvalitě výrobků. To by přineslo očekávané vyšší zisky od spotřebitelů, neboť by byla poptávka po spotřebním zboží konečně uspokojena. Nutné investiční náklady by podnik získával primárně z vlastních zdrojů nebo pomocí nově vzniklého úvěrového systému. S rostoucí produkcí by podnik disponoval většími finančními prostředky, díky kterým by splácel finanční úvěry od bank a zároveň by došlo ze strany vedení podniku k navýšení nominálních mezd zaměstnancům.⁹⁹

Pokud šlo o problematiku zahraničního obchodu, tak zrušení monopolu mělo podnikům umožnit přímý kontakt se zahraničními trhy. Liberalizace obchodu však měla probíhat pozvolně u oborů, kde bylo žádoucí posílení konkurenčního tlaku. Naopak u nových, rozvíjejících se oborů s nadějnou perspektivou se počítalo s využitím ochranných opatření ze strany státu. Reformní dokumenty vypracované Šikovým týmem počítaly i s problémy, které mohou nastat u podniků, kde se projeví neefektivnost jejich výrob. Základní řešení, které mělo vyřešit bezprostřední existenční problémy, mělo spočívat v redistribuci finančních prostředků (pomocí dočasných státních dotací) mezi podniky jednotlivých výrobně hospodářských jednotek. Tyto jednotky, které sdružovaly podniky v daném oboru, pak měly rozhodující pravomoc možné restrukturalizace či dokonce likvidace těchto neefektivních výrob.¹⁰⁰

V předcházejících odstavcích jsem se pokusil o jakési ideální naplnění koncepce ekonomické reformy, které se však nikdy nestalo skutečností. Kromě již zmíněných ekonomických předpokladů tu totiž existoval ještě předpoklad politický, neboť úspěšné provedení reformních opatření bylo závislé na prohlubování demokratizačních tendencí ve vládnutí KSČ. V horizontu několika málo let by (pravděpodobně) bylo ohroženo monopolní postavení KSČ. Komunistická strana by

⁹⁹ ŠIK, Ota. *Plán a trh za socialismu*. Praha: Academia, 1968. s. 150.

¹⁰⁰ TUREK, Otakar. Šikova reforma po čtyřicet letech. *Listy: Dvuměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2008. č. 4 [cit. 2010 – 04 – 09]. Dostupný z WWW <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=084&clanek=040804>>.

tak byla vystavena, podobně jako průmyslové podniky, tlaku veřejné soutěže, v tomto případě o hlasy voličů ve svobodných volbách.

Události roku 1968 však tyto základní předpoklady nenaplnily. Nejen pro konzervativní kádry, které si po ta léta zvykli na beztrestnost svého počínání, ale i pro mnohé reformisty byla představa ztráty jejich postavení naprosto neakceptovatelná. Otakar Turek, který byl součástí Šikova týmu, toto tvrzení potvrzuje slovy: „... *Intelekt a průprava některých politiků, kteří na sebe měli vzít odpovědnost za dalekosáhlé změny, nebyla na úrovni, aby o nich mohli zasvěceně bez blamáže diskutovat. V hlavách jim pracoval instinkt, že v reformách, které byly prezentovány jako léčebná kúra, je i čertovo kopýtko eroze mocenskopolitických struktur a tím i ohrožení jejich osobní kariéry...*“¹⁰¹

Tvůrcům ekonomické reformy tak byla přisouzena role „statistů“ na jakémisi pomyslném pomezí mezi vedením KSČ, které bylo oficiálním „zadavatelem“ reformy, a veřejností, která si od ní slibovala zlepšení stávající životní úrovně.

¹⁰¹ TUREK, Otakar. Ota Šik a šedesátá léta. *Listy: Dvoutměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2004. č. 5 [cit. 2010 – 04 – 09]. Dostupný z WWW <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=045&clanek=050403>>.

ZÁVĚR

V předcházejících třech kapitolách jsem se snažil rozebrat nejdůležitější události a faktory, jež zasáhly do koncipování reformních opatření, a vešly pod všeobecnou známost jako „Šikova ekonomická reforma“.

V úvodu své práce jsem si položil několik výzkumných otázek, přičemž první z nich se týkala stavu československého hospodářství v 60. letech. Této otázce byla věnována většina první kapitoly, ze které zřetelně vyplývá, že hlavní problémy československého hospodářství spočívaly v nerovnoměrném rozvrstvení průmyslových odvětví. Naprosté upřednostňování strojírensko-hutního komplexu vedlo k zaostávání ostatních odvětví, včetně spotřebního průmyslu. Připočte-li se k tomuto stavu i neefektivní vynakládání investičních prostředků či ztráta dosavadních západních odbytišť v důsledku pokračujícího studenoválečného konfliktu, pak se dá dojít k jednoznačnému závěru o neúspěšném stavu tuzemského hospodářství.

Další otázky, které jsem si položil na počátku mé práce, se již týkaly samotného provedení ekonomické reformy. Reformní dokumenty, na kterých kontinuálně pracovali odborníci z různých ústavů od poloviny 60. let, hrály v kontextu událostí roku 1968 velmi důležitou roli. Za krátkou dobu svého působení se týmu personifikovaného kolem osoby prof. Oty Šika podařilo získat pro své záměry širokou podporu napříč obyvatelstvem, které se tak znovu po mnoha letech začínalo zajímat o společenské dění. Právě v tom se dá dnes, s odstupem času, spatřovat největší přidaná hodnota tohoto projektu a zdroj možné inspirace pro budoucí reformní úsilí v České republice.

Plány na modernizaci hospodářství, které by zastavilo prohlubující se rozdíly mezi vývojem vyspělých západních států a Československa, spočívaly v prosazení svérázné *třetí cesty*, která by kombinovala výhody obou hlavních soustav zřízení. Od kapitalistického přejímala zdravé konkurenční prostředí, které nutí podniky vymýšlet stále nové a dokonalejší výrobky. Naopak ze socialistického zřízení se pak měly vyzdvihnout státní mechanismy zabraňující nekontrolovaným recesím, které vedou k propadu příjmů domácností a růstu nezaměstnanosti.

Nejdůležitější otázka, která dala koneckonců i název mé práci, zněla: „Jaký vliv a (možný) dopad měla ona reforma na dění uvnitř KSČ?“ Ve své práci jsem došel k závěru, že byl její vliv značný, i když nepřímý. Ekonomičtí pracovníci nedisponovali žádným mocenským aparátem, který by jejich kroky zaštiťoval. Přesto se jim podařilo

plány na rozsáhlou hospodářskou reformu přenést na jednání mnohých plenárních zasedání i na celostátní sjezdy strany, kde byly častokrát velmi živě diskutovány.

Téma ekonomické reformy, obdobně jako jiná reformní opatření, však bylo od počátku do značné míry zneužito pro účely mocenského boje mezi různými zájmovými křídly uvnitř KSČ během let 1967/1968. Oportunistické jádro ústředního výboru strany se nejprve podvolilo silnému tlaku veřejného mínění, které volalo po důsledném dodržování reformní politiky a souhlasilo s odvoláním Antonína Novotného z nejvyšších stranických a státních funkcí coby „největší brzdy nutné modernizace“. O několik měsíců později, po invazi vojsk, však titíž politici velmi rychle odvolali své dřívější prreformní postoje a přiklonili se na stranu budoucích „normalizátorů“.

Rok 1968 lze proto považovat v celkovém kontextu událostí za jednu obrovskou promarněnou příležitost, která znamenala popření celé myšlenky na restauraci socialismu v Československu. Nejvýstižněji tento stav okomentoval ve své eseji ekonomický publicista Zdislav Šulc, který již v lednu 1968 napsal toto: *„Stupeň reálného osvobození člověka se dnes stává hlavní mírou schopností socialismu jako společenské formy. Buď ji vyřeší lépe než jiné společnosti, a pak mu patří budoucnost. Anebo ztroskotá a sám sebe tak odsoudí do historie jako jednu z pozoruhodných sice, ale přece jen pouhých episod v životě člověčenstva.“*¹⁰²

Narozdíl od vrcholné politické reprezentace však tato ekonomická reforma výrazněji neselhala. Ačkoliv byla násilně přerušena, a v celé své podobě nikdy nevešla v platnost, přesto znamenala velký průlom pro tehdejší československé ekonomické myšlení, které se vymanilo ze stínu stalinistického učení padesátých let.

¹⁰² ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta oeconomica Pragensia*. 2007, vol. 15, č. 7, s. 417 – 431. ISSN 0572-3034

SUMMARY

At the end of the 1950s, the Czechoslovak economy started to embody many negative elements, stemming from statism, developed in Soviet union. Favouring of engineering and metalurgy caused, other industrial elements to remained under developed. In consequence, the economy was ineffective and was lagging behind many other economies.

The programme of Šik's economic reform was to eliminate these negative impacts, reduce the backwardness of industry, as compared with western capitalist countries, and get the economy started.

Reform documents, the Šik's group was working on since the 1960s, tried to build an entirely new economic system, which would combine positive elements from the socialist and also capitalist regime. The positive public acceptance of these changes forced the new administration of the communist party to deepen the reform efforts.

The invasion of the forces of the Warsaw Pact in August of 1968 led to the return of the conservative leadership and the reform plans were stopped forever. In the next 20 years the situation of the czechoslovak economy returned back to the status quo of the 1950s and continued to sink into an even more unfavourable situation.

SEZNAM ZKRATEK

ČSAV – Československá akademie věd

HND – Hrubý národní důchod

KSČ – Komunistická strana Československa

KSS – Komunistická strana Slovenska

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

NDR – Německá demokratická republika

NÖSPL – Nový ekonomický systém plánování řízení národního hospodářství

PZPR – Polská sjednocená dělnická strana

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci

SED – Sjednocená socialistická strana Německa

SKŘO – Státní komise pro řízení a organizaci

SPK – Státní plánovací komise

ÚV – Ústřední výbor

VHJ – Výrobně hospodářské jednotky

Počet slov: 13 528

Počet znaků (bez mezer): 81 541

Počet znaků (včetně mezer): 96 269

POUŽITÁ LITERATURA

1) Literatura neperiodická

- DAVIES, Norman. *Polsko: Dějiny národa ve středu Evropy*. Praha: Prostor, 2003. 481 s.
- EMMERT, František. *Rok 1968 v Československu*. Praha: Vyšehrad, 2007. 64 s.
- HAVLÍČEK, Dušan. *Jaro na krku: Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 225 s.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. 81 s.
- KAPLAN, Karel. *Kořeny československé reformy 1968*. Brno: Doplněk, 2000. 323 s.
- KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953 – 1957 a 1968 – 1975*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 98 s.
- KOSTA, Jiří. *Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945 – 1977*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1978. 217 s.
- KOSTA, Jiří. *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternativen*. Köln: Bund –Verlag, 1984. 268 s.
- KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad Sovětského bloku*. Praha: Oeconomica, 2009. 278 s.
- NAVRÁTIL, Jaromír; VONDROVÁ, Jitka. *Komunistická strana Československa: Normalizace [listopad 1968 – září 1969]*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. 640 s.
- PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska*. Praha: Academia, 2000. 381 s.
- ŠIK, Ota. *Jarní probuzení: iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990. 315 s.
- ŠIK, Ota. *Plán a trh za socialismu*. Praha: Academia, 1968. 362 s.
- ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epoque, 2009. 363 s.

- ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Brno: Doplněk, 1998. 117 s.

2) Literatura periodická

- PERNES, Jiří. Dvě výročí protikomunistického odporu. *Revue Politika* [online]. 2003. č. 6 [cit. 2010 – 03-10]. Dostupné z WWW <<http://www.cdk.cz/rp/clanky/133/dve-vyroci-protikomunistickeho-odporu/>>.
- PRAVEC, Josef. Krása zašlého snu. *Ekonom* [online]. 2008. č. 34 [cit. 2010 – 03 – 21]. Dostupné z WWW <<http://ekonom.ihned.cz/cl-26583140-krasa-zasleho-snu>>.
- ŠULC, Zdislav. Jak se rodila, kam směřovala a proč byla potlačena tzv. Šikova reforma. *Acta oeconomica Pragensia*. 2007, vol. 15, č. 7, s. 417 – 431.
- TUREK, Otakar. Ota Šik a šedesátá léta. *Listy: Dvoutměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2004. č. 5 [cit. 2010 – 04 – 09]. Dostupné z WWW <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=045&clanek=050403>>.
- TUREK, Otakar. Šikova reforma po čtyřicet letech. *Listy: Dvoutměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2008. č. 4 [cit. 2010 – 04 – 09]. Dostupné z WWW <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=084&clanek=040804>>.

3) Prameny a ostatní zdroje

- *Akční program KSČ*. [cit. 2010 – 04 – 05]. Dostupné z WWW: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf>.
- *Ústava Československé socialistické republiky*. [cit. 2010 – 04 – 02]. Dostupné z WWW: <http://www.psp.cz/docs/text/constitution_1960.html>.
- *Zvací dopis*. [cit. 2010 – 04 – 05]. Dostupné z WWW: <<http://www.just.wz.cz/view.php?cisloclanku=2005010119>>.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: *Tempo růstu československého hospodářství v období před reformou a v období během reformy. Roční průměrný růst v %.*

Příloha č. 2: *Vývoj produktivity práce v československém hospodářství. Roční průměrný růst v %.*

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – *Tempo růstu československého hospodářství v období před reformou a v období během reformy. Roční průměrný růst v %.*

Ukazatel	Období let: 1961 – 1965 (1960 = 100)	Období let: 1966 – 1968 (1965 = 100)
Národní důchod	2,0	7,2
Průmyslová výroba	5,2	6,5
Zemědělská produkce	1,2	5,0
Osobní spotřeba	3,0	6,5
Společenská spotřeba	5,1	6,5
Objem investic	2,0	6,8
Zahraniční obchodní obrat	7,9	4,9

Zdroj: KOSTA, Jiří. *Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945 – 1977*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1978. s. 151.

Příloha č. 2 – *Vývoj produktivity práce v československém hospodářství. Roční průměrný růst v %.*

Období	Celkem	Průmysl	Stavitelství	Zemědělství a lesní hospodářství	Doprava a spoje	Jiné oblasti
<i>1949- 53</i>	9,2	5,8	8,6	8,9	26,9	15,2
<i>1954- 60</i>	6,4	5,2	6,7	1,3	8,7	1,9
<i>1961- 66</i>	2,4	2,7	2,7	0,5	0,8	-2,4

Zdroj: KOSTA, Jiří. *Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945 – 1977*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1978. s. 99.

SCHVÁLENÝ PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Univerzita Karlova
Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

TÉMA:

**Význam a dopady ekonomické reformy pod
vedením Oty Šika na politiku KSČ**

Autor:	Adam Bradáč
Obor a ročník:	Politologie a mezinárodní vztahy, 2. ročník bc. studia
Akademický rok:	2008/ 2009
Navrhovaný konzultant:	PhDr. Petr Just
Datum odevzdání:	27. května 2009

Souhlasím s vedením bakalářské práce: _____

Cíl práce

Cílem mé práce bude zmapovat události kolem ekonomické reformy, která měla nezanedbatelný vliv na události kolem Pražské jara roku 1968. Nezaměřím se proto jen na otázky čistě ekonomického charakteru, nýbrž se budu snažit zkoumat i aspekty politické. Již od svého vzniku totiž expertní skupina pod vedením Oty Šika, jež měla za úkol vypracovat analýzu současného stavu československého hospodářství, vzbuzovala nemalé emoce nejen u obyvatelstva, ale především uvnitř samotné KSČ.

První úvahy o reformě hospodářství socialistického Československa se datují již do první poloviny 60. let, tehdy však vládnoucí elita, v čele s generálním tajemníkem strany Antonínem Novotným, všechny tyto snahy odmítala jako neopodstatněné. To se změnilo až s nástupem Alexandra Dubčeka na post generálního tajemníka, který dal Otovi Šikovi šanci podílet se na nové Akčním programu, jež měl symbolicky potvrdit přeměnu uvnitř KSČ. Ta však neměla dlouhého trvání a skončila vpádem sovětských vojsk na naše území.

Budu se tedy věnovat obsahu připravovaných reforem a jejich případným dopadům na socialistické hospodářství. Porovnáám stav Československého hospodářství před rokem 1968 se stavem ostatních ekonomik našich sousedních států ve východním bloku (Polska, NDR či Maďarska). Zaměřím se na pohledy vedoucích funkcionářů strany na tyto reformy, jak se k němu vyjadřovaly různé skupiny uvnitř KSČ, jak se jejich pohledy měnily v závislosti na mezinárodní situaci i v závislosti na celospolečenském klimatu uvnitř Československa volajícím po reformním úsilí.

Otázky, které si budu při psaní této mé práce klást, jsou následující: V jakém stavu se nacházela ekonomická situace Československa v 60. letech? Jaká východiska nabízel Šikův tým ekonomů? Pokusím se i o nastínění možných scénářů, jak by se mohlo vyvíjet čs. hospodářství, kdyby nedošlo k 21. srpnu roku 1968.

Struktura práce

Svou práci rozčlením do tří velkých bloků, přičemž na sebe tyto bloky budou navazovat chronologicky.

První část bude mapovat hospodářskou situaci v Československu před rokem 1968. Pro porovnání tehdejší situace uvedu srovnání s některými zeměmi východního bloku. Zaměřím se na nejpálčivější problémy a možná východiska jejího řešení i v závislosti na mocenském uspořádání. Budu se věnovat i reformě naladěným členům v KSČ, z jejíž iniciativy začala Šikova skupina připravovat podklady budoucí reformy.

Ve druhé části budu věnovat největší prostor představení samotné reformy, jejím návrhům a poznatkům. Důležitým bodem bude také sledování, jakým způsobem se strana k tomuto návrhu postavila zpočátku a jak se její postoj postupem času vyvíjel. V neposlední řadě se v této druhé části zaměřím i na osobní kariérní růst Oty Šika během první poloviny roku 1968, kdy byl jmenován místopředsedou vlády a koordinátorem hospodářských reforem.

Třetí část pak bude symbolizovat především 21.srpen roku 1968, tedy vpád vojsk Varšavské smlouvy na naše území. Tento akt znamenal přerušení procesu modernizace hospodářství, četné čistky uvnitř KSČ a dosazení tzv. normalizátorů do nejvyšších stranických pater. To symbolizovalo také konec podpory pro Šikovu skupinu a ztrátu nadějí na změnu hospodářství. Zaměřím se též na již prosazené body z této reformy a na jejich osud v prvních letech normalizace, stejně tak i na osudy lidí pracujících na této reformě. Pro zajímavost uvedu i možnou predikci vývoje, jak by vypadalo hospodářství, jestliže by nedošlo k 21.srpnu roku 1968.

Metodologie práce

Hlavní prísun poznatků, kterými se budu řídit, jsou publikace zaměřené na ekonomickou reformu šedesátých let. Čerpat budu z ekonomický skript mapujících situaci v zemích východního bloku v téže době. Pro pochopení situace uvnitř KSČ využiji i publikací věnovaných komunistické straně kolem roku 1968.

Cenným zdrojem pak budou knihy memoárového charakteru od Oty Šika, i od jiných tehdy významných aktérů a dobové články z Hospodářských novin popisující

připravovanou reformu z tehdejších let. Právě v Hospodářských novinách se již v roce 1964 naplno rozjela polemika o nutnosti a podobě budoucí reformy.

Při psaní této práce budu využívat nejen metody deskripce, ale i komparace, kterou naplno použiji například při porovnávání situace československého hospodářství s ostatními zeměmi východního bloku. Zde se pokusím najít některé společné problémy se kterými se dané země potýkaly a nebo naopak specifické problémy, jež se týkaly ve větší míře pouze Československa.

Předběžná osnova práce

Úvod

1. Hospodářská situace v Československu před rokem 1968

2.1 Nejpalčivější problémy v hospodářství, první otevřené kritiky

2.2 Srovnání čs. ekonomiky se svými sousedy

2. Ekonomická reforma

2.1 Návrhy na řešení situace

2.2 Posouzení návrhů, vnitrostranická diskuze v KSČ

2.3. Konečná podoba Šikovy reformy

3. Invaze, konec všech nadějí?

3.1 Proces zavádění do praxe

3.2 Důsledky událostí ze srpna 1968 na ekonomickou reformu

3.3. Stranické čistky

3.4. Politický konec reformních snah

3.5. Co se z reformy podařilo zachránit

3.6. Normalizace

Závěr

Předběžný seznam literatury

Literatura neperiodická

- EMMERT, František. Rok 1968 v Československu. Praha: Vyšehrad, spol. s.r.o, 2007. 64 s. ISBN 978- 80-7021-903-4
- HAVLÍČEK, Dušan. Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 225 s. ISBN 80- 85270-82-X
- KAPLAN, Karel. Kořeny československé reformy 1968. Brno: Doplněk, 2000. 323 s. ISBN 80-7239-061-9
- KAPLAN, Karel. Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993
- KOSTA, Jiří. Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus : Probleme und Alternativen. Köln: Bund, 1984. 268 s. ISBN 3-7663-0894-7
- KOSTA, Jiří. Abriß der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945-1977. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1978. 217 s. ISBN 3-518-10974-X
- MANDEL, Ernest. Czechoslovakia and socialism. Nottingham : Partisan Press, 1969. 224 s.
- ŠIK, Ota. Jarní probuzení – iluze a skutečnost. Praha: Mladá fronta, 1990. 315 s. ISBN 80-204-0208-X
- ŠIK, Ota. Socialismus dnes?.Praha: Academia, 1990. 206 s. ISBN 80-200-0265-0
- ŠIK, Ota. Ekonomický růst, nerovnováhy a hospodářská politika. Karviná: Litera Nova, 1991. 121 s. ISBN 80-901081-0-5
- ŠIK, Ota. Plán a trh za socialismu. Praha:Academia,1968. 362 s.
- ŠULC, Zdislav. Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945 – 1995.Brno: Doplněk, 1998. 117 s. ISBN 80-7239-005-8
- ŠULC, Zdislav. Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963 – 1969. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998. 140 s. ISBN 80-7079-514-X

- VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír; MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa- Pokus o reformu (říjen 1967- květen 1968).Brno: Doplněk, 1999. 584 s. ISBN: 80-7239-056-2
- VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír. Komunistická strana Československa- Konsolidace (květen – srpen 1968). Brno: Doplněk, 2000. 488s. ISBN: 80- 7239- 065-1
- VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír. Komunistická strana Československa - Kapitulace (srpen – listopad 1968). Brno: Doplněk, 2001. 700s. ISBN: 80- 7239- 093 – 7
- VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír. Komunistická strana Československa – Normalizace (listopad 1968 – září 1969). Brno: Doplněk, 2003. 644 s. ISBN: 80- 7239-153-4

Literatura periodická

- HOSPODÁŘSKÉ NOVINY
- RUDÉ PRÁVO

Internetové zdroje

- PRAVEC, Josef. Krása zašlého snu. *Ekonom* [online], 2008, č. 34. Dostupné z WWW: <http://ekonom.ihned.cz/c1-26583140-krasa-zasleho-snu> . Staženo dne 25.května 2009
- SLÁDEK, František. Jak to viděl Bohumil Šimon a hvězda jménem Šik. Dostupné z WWW: http://www.praha.eu/jnp/cz/extra/rok_68/ekonomika/simon_sik.html . Staženo dne 25. května 2009
- SLÁDEK, František. Hledání jiné ekonomické cesty. Dostupné z WWW: http://www.praha.eu/jnp/cz/extra/rok_68/ekonomika/index.html . Staženo dne 25. května 2009

- TUREK, Oskar. Šikova reforma po čtyřiceti letech. Dostupné z WWW: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=084&clanek=040804>. Staženo dne 24. května 2009

Prameny a ostatní zdroje

- Akční program komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. Praha: Svoboda, 1968. 63 s.
- Rok šedesátý osmý v usneseníh a dokumentech ÚV KSČ. Praha: Svoboda, 1969. 452 s.
- Ekonomické reformy roku 1968 a jejich vliv na vývoj po roce 1989. Sborník textů Masarykovy dělnické akademie č. 3. Praha: Masarykova dělnická akademie, 2008. ISBN 978-80-903670-8-1
- Rozhovor s ekonomem a přímým účastníkem reforem Valtrem Komárkem. Archiv ČT 24. (pořad vysílán 14.8. 2008) . Dostupný ze stránky <http://www.ct24.cz/textove-prepisy/osobnosti-na-ct24/25367-byla-to-reforma-na-ostri-noze-rika-valtr-komarek/>